

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์
อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
Betel Nut Culture and Betel Nut Management in
Bang Sawan Sub-district, Phrasaeng District,
Suratthani Province

จิรวรรณ ศรีหนูสุด¹

Jeerawan Srinooosud

วนิษา ตีคำ²

Vanisa Tikam

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องวัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากตำบลบางสวรรค์ อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ ศึกษา ลักษณะของหมากและการมืออยู่ของหมาก วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์ในปัจจุบัน และเพื่อหารูปแบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม นำเสนอการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ลักษณะของหมากและการมืออยู่ของหมากในตำบลบางสวรรค์มี 3 พันธุ์ คือ หมากพื้นเมือง หมากพันธุ์ใหม่ และหมากป่า แต่เดิมนิยมปลูกพันธุ์พื้นเมืองโดยปลูกปะปนไม้อื่นและปลูกเป็นแนวเขตแดนเพื่อใช้ในครอบครัว ภายหลังปลูกเป็นสวนแยกต่างหากจากพืชชนิดอื่น ปัจจุบันมีการปลูกทุกพื้นที่ชุมชนแต่ลดลงเนื่องจากชาวบ้านนิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น 2) วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์ในปัจจุบัน วัฒนธรรมหมากเข้ามาในพื้นที่นี้ผ่านการใช้ในชีวิตของ

¹อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

²อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการทางวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ผู้คน แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในฐานะเป็นอาหารการกิน เป็นทรัพยากรในลักษณะสวนผสมผสาน เป็นสิ่งของเครื่องใช้ ใช้สร้างที่อยู่อาศัย ใช้รักษาโรค ใช้เป็นของเล่น แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ ใช้ในพิธีกรรม ความเชื่อ และประเพณี และแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คือ ในฐานะสัญลักษณ์ของมิตรภาพ วิถีเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินมาถึงปัจจุบัน ด้านการจัดการหมาก ในปัจจุบันอยู่บนฐานของการส่งต่อ สืบทอดวิถีคิดจากบรรพบุรุษ การให้คุณค่า การใช้ประโยชน์ตามสมัยและความรู้ที่มีในรูปแบบการเรียนรู้ การอนุรักษ์ การผลิตซ้ำ และการจัดการความรู้ การจัดการทางเศรษฐกิจ การประยุกต์และสร้างสรรค์ การรวมกลุ่ม และการเชื่อมโยงกับภายนอกโดยมีคนในตำบลเป็นหลักในการจัดการบนฐานของความพอเพียง ปัญหาสำคัญ คือ การถูกแทนที่ด้วยความรู้ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ความรู้เรื่องหมากและการจัดการเชิงบูรณาการบนฐานความเหมาะสมกับวิถีชีวิตกำลังลดลง 3) ด้านรูปแบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต เป็นรูปแบบที่ได้จากการสร้างกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการมีส่วนร่วม ภายใต้การสังเคราะห์แนวคิดการพัฒนาของโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมกับปรากฏการณ์การจัดการหมากที่เกิดขึ้น ได้รูปแบบการจัดการหมากซึ่งสามารถดำเนินการภายใต้การปฏิบัติและการสร้างกระบวนการเรียนรู้ใน 2 รูปแบบอย่างเชื่อมโยงกัน คือ 1) รูปแบบการจัดการบนฐานชีวิตแบบองค์รวม/บูรณาการ/วัฒนธรรมหมาก ภายใต้การรักษา สืบทอด ต่อยอด ประยุกต์ สร้างสรรค์ พื้นฟูทุกมิติให้เหมาะสมกับสภาพชุมชนและยุคสมัย และ 2) รูปแบบแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมหมาก ในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต

คำสำคัญ : วัฒนธรรมหมาก การจัดการหมาก ตำบลบางสวรรค์

Abstract

The research on betel nut culture and betel nut management in Bang Sawan sub - district, Phrasaeng district, Suratthani province aims to investigate and study current quality and existence of betel nut and betel

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์
อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

nut management in Bang Sawan sub-district in order to find out the betel nut management leading to strengthen life quality of its community members. The study was conducted by using documentary research method along with field data collection with descriptive analysis presentation. The study found that: 1) Bang Sawan sub-district planted 3 kinds of betel nut: local, new and forest species. In the past, local people preferred growing the local species along their boundary with other kind of plants for household consumption. Later, they planted the betel farm separated from other plants. Currently, local people grew betel nut in all community area. Unluckily, the betel nut decreased in number because monoculture was preferred. 2) Referring to current betel nut culture and betel nut management, the betel nut culture appearing in Bang Sawan dwellers' daily lives reflected in relationship between people and nature as they utilized the plant for food, integrated gardening resources, as materials for building, as medicine and as toy. The betel nut culture also reflected relationship between people and superstition as they used the betel nut for rite, belief and tradition. Besides, it reflected relationship between people and people as they were still used continually as friendship symbol and sufficiency economic. Currently, the betel nut management inherited from generation to generation intellectually in its valuation, utilization, and learning from conservation, reproduction with knowledge management, economic management, application creativity, group management of the community member with connections inside and outside to perform the betel nut management based on sufficiency. The major problems were fading knowledge of betel nut and the existing knowledge superseded by new technologies and reducing integrated management in appropriate way was decreased. 3) The betel nut management leading to strengthen the quality of life was the

pattern resulted from learning process and participation process under the synthesis of development concept of The Royal Chitralada Projects, Sustainable Development Concept, sufficiency economy concept, and cultural resources management concept with existing betel nut management phenomenon. The applicable management patterns under practice and learning process were found in 2 related patterns as follows. 1) arranging a management system based on holistic approach/integration/betel nut culture conservatively with inheritance, development, application and restoration in all aspects to suit to the communities, and up - to - date, and 2) arranging the betel nut cultural learning center as a living learning center.

Keywords: Betel nut Culture, Betel Nut Management, Bang Sawan Sub-district

ความนำ

การเติบโตของเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมที่มีรัฐเป็นตัวกระตุ้นเป็นสิ่งสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบวัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไปในทำนองที่ทำให้เกิดความล่มสลายของจริยธรรม (demoralization) และความเป็นมนุษย์ (dehumanization) คนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าต่างถูกมอมเมาและมอมเมาตนเองด้วยความต้องการทางวัตถุ (Srisak Wanliphodom, 2011: 178 – 179) คำกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับความจริงของสภาพสังคมไทยที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันที่มีเงินเป็นปัจจัยสำคัญ ถูกนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่ง มั่นคง และความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนขาดสมดุล ถอยห่างจากความเป็นชุมชน ทรัพยากร ภูมิปัญญา เริ่มเลือนหายไป ทั้งที่อดีตสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ พึ่งพาซึ่งกันและกัน คนพึ่งพาธรรมชาติ เคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ และพึ่งตนเองได้ ดังที่ Chattip Natsupa (1997: 155 - 156) กล่าวว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยเป็นเศรษฐกิจที่เลี้ยงตัวเองได้ พึ่งตนเองได้ ลักษณะทางสังคมเป็นแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันด้วยความมีน้ำใจระหว่างครัวเรือน ทั้งในการผลิต เช่น เกี่ยวข้าว

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

จับปลา ล่าสัตว์ และในชีวิตความเป็นอยู่อื่น เช่น การแบ่งผลผลิต และเวลาทุกซักรัน เจ็บไข้ได้ป่วย หรือร่วมป้องกันภัยอันตราย ทางด้านวัฒนธรรมนับถือบรรพบุรุษร่วมกัน ตามระบบเครือญาติ ซึ่งหมู่บ้านมีลักษณะเป็นชุมชนที่แท้จริง มีอิสระเพราะสามารถพึ่งตนเองได้

ชุมชนท้องถิ่นต้องใช้ชีวิตพึ่งพากับทรัพยากรที่เรียกว่า ทุนของชีวิต ในแง่ของหลัก ประกันให้กับความมั่นคง ความต่อเนื่องของคุณภาพชีวิตทั้งในปัจจุบันและโอกาส ในอนาคต ซึ่งจะค่อย ๆ หล่อหลอมรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตวัฒนธรรม ในแง่ที่เป็น ทั้งระบบคุณค่า ภูมิปัญญาและอำนาจในการจัดการ ฐานทรัพยากรถือเป็นทุนชีวิต เป็นระบบภูมิปัญญา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ในการดำรงชีวิต (Anan Ganjanapan, 2006: 80 - 84) ดังนั้นทรัพยากรทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ หรือทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่ส่งต่อจากบรรพบุรุษและที่สร้างสรรค์ใหม่ในชุมชนจึงเป็น ทุนที่ถูกใช้เพื่อการอยู่รอดแบบอยู่ร่วมกัน

“หมาก” เป็นทรัพยากรหนึ่งที่อยู่คู่สังคมไทยมาช้านาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยปรากฏ เรื่องราวของหมากจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 ที่ว่า “...ป่าหมาก ปาพลู พ่อเชื่อมั่น ไวแก่ลูกมันสิ้น...” (Provincial Information Office, Ramkhamhaeng University Sukhothai Campus in Honour of His Majesty the King: online) ขณะที่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระบรมไตรโลกนาถมีกฤษฎีกาให้พานหมากเป็น เครื่องแสดงตำแหน่งยศและบรรดาศักดิ์ (Decha Siripat reference in Themjit Phungsomjot, 2001: 54) ในแผ่นดินพระนารายณ์มหาราช “หมาก” เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญรองจากข้าวและพริกไทย มีการส่งขายหมากถึงปีละ 75,000 เหริยญ (Library, Sukhothai Thammathirat Open University: online) นอกจากนั้น หมากยังมีบทบาท สำคัญในฐานะเป็นของกินเล่นและต้อนรับแขกซึ่งปรากฏเป็นข้อความในหนังสือ “จดหมายเหตุแห่งลาลูแบร์” ที่ได้บันทึกการกินหมากของคนไทยสมัยนั้นไว้ว่า “เป็นธรรมเนียมเจ้าของบ้านต้องยอมให้แขกที่มาสู่เหย้านั่งที่ตนเคยนั่งและต้องเชื้อเชิญให้ ยอมนั่ง ภายหลังก็ยกผลไม้ของว่างหรือของหวานมาเลี้ยง บางทีก็เลี้ยงข้าวปลาด้วย และ ข้อสำคัญเจ้าของบ้านต้องส่งเขี่ยนหมากและทิวาให้แก่แขกรับประทานด้วยมือเอง” (Wutthichai kakkeaw, 2015: 46 - 48) จนในสมัยรัตนโกสินทร์ หมากเป็นที่นิยม

อย่างมากในการกิน โดยสุนทรภู่ได้กล่าวถึงหมากไว้ว่า “ถึงบางพลูพลูใบใส่ตะบะ ถวายพระเพราะกำพร้าใจเอาเอ๋ย แม้นมีใครใจบุญที่คุ้นเคย จะได้เซยพลูจิบหมากดิบเจียน” (Wutthichai kakkeaw, 2015: 48 – 49) เรื่อยมาถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ความนิยมเกี่ยวกับ การกินหมากของคนไทยยังคงมีอยู่เพียงแต่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปบ้างในช่วงปลาย ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุญนาถ) (Cited in Thep Detsuwan, 2013: 41) ได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่องทำสวนตอนหนึ่งว่า “คนไทยหนึ่งหมื่นคน จะหาคนไม่กินหมากเห็นจะมีสักหนึ่งคนเท่านั้น” ขณะเดียวกันก็ปรากฏความนิยมการทำหมากใช้อย่างแพร่หลายจนราชสำนักได้ออกกฎหมายให้บุคคลใช้หมากตามยศศักดิ์ ห้ามใช้ของเกินบรรดาศักดิ์ และใช้หมากเป็นของพระราชทานเครื่องยศฝ่ายใน (Kwanjai Amjai reference in Themjit Phungsomjot, 2001: 54) จนสมัยรัชกาลที่ 6 ความนิยมในการกินหมากของคนไทยได้ลดลงเนื่องจากเหตุผลที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมบางประการเกี่ยวกับความงามของสตรี (Ammorn Phanthaniya, 2001: abstract) กระทั่งในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงครามเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศเกี่ยวกับหมากอย่างชัดเจน มีการออกกฎหมายห้ามกินหมากพลู สั่งตัดต้นหมากทิ้ง เพื่อปฏิรูปประเทศให้เป็นอารยชน (Wutthichai kakkeaw, 2015: 49) การมีมาตรการสร้างชาติของจอมพล ป.พิบูลสงครามดังกล่าว (พ.ศ. 2481 - 2487) ส่งผลให้ทางราชการออกประกาศเทศบาลนครกรุงเทพฯ เรื่องห้ามบ้วนน้ำลายน้ำหมาก ด้วยมองว่าเป็นกิริยาที่ไม่สมควร ทำให้สถานที่เปรอะเปื้อนและเป็นการแพร่เชื้อโรคที่สามารถติดต่ออยู่ในน้ำลาย เสมหะ หรือน้ำหมาก และยังคงมีความผิดตามพระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2484 (Kongsakol Kawinraweeeku, 2002: 59) ส่งผลต่อความนิยมหมากที่เปลี่ยนแปลงไปในหลายพื้นที่ แต่ไม่กระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนที่ห่างไกลเมืองเท่าใดนัก ยังปรากฏการกินหมากอยู่เรื่อยมาในพื้นที่นอกเขตเมืองหลวง และขณะเดียวกันหมากก็ยังคงถูกใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม ประเพณี การเกี่ยวพาราสี การรับงานแสดงของศิลปิน (Thep Detsuwan, 2013: 41 - 45) จนปัจจุบันในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา หมากกลับกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งของไทย มีการส่งออกหมากสดและหมากแห้งสู่ต่างประเทศ ในส่วนหมากสดส่งออกให้แก่ประเทศไทย (ได้ทุกวัน) ขณะที่หมากแห้งส่งไปยัง ปากีสถาน เกาหลี แคนาดา สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ซึ่งเป็นผู้รับซื้อรายใหญ่ของไทย (Agricultural Product Promotion and Management

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

Office: online) ด้วยเหตุนี้ทำให้ปัจจุบันหมากกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่ง และกลับมามีคุณค่าทางเศรษฐกิจในสังคมไทย จากวิธีการเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาเห็นได้ว่า ในอดีตหมากเป็นพืชที่อยู่คู่กับชีวิตคน ผูกพันในหลายมิติ ที่ชัดเจนก็คือ การกินและ เครื่องรับแขก รวมทั้งการสร้างรายได้ แต่ขณะเดียวกันด้วยกระแสความทันสมัยในปัจจุบัน ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้หมากถูกลดบทบาทลงอย่างมาก

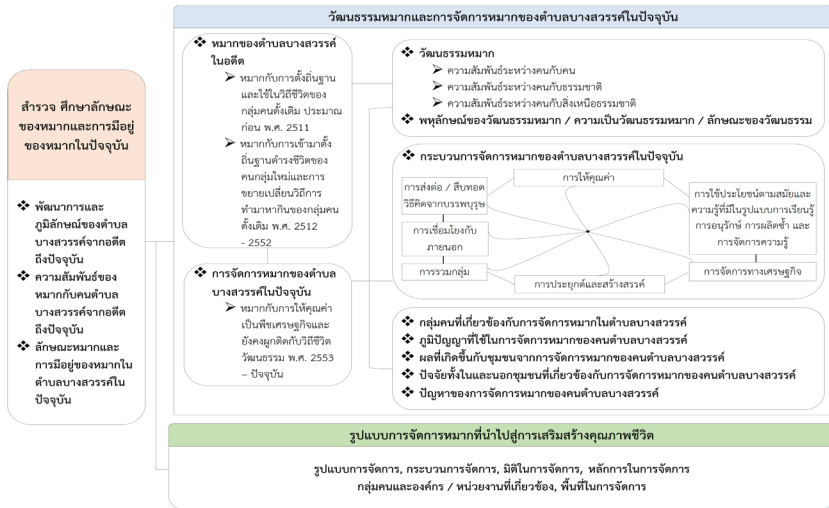
ตำบลบางสวรรค์ อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางวัฒนธรรมของผู้คนที่เข้ามาอยู่อาศัย ทั้ง กลุ่มคนดั้งเดิมและคนกลุ่มใหม่ที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามา หมากเป็นพืชที่อยู่ในตำบลมาช้านาน และถูกใช้ประโยชน์ในหลายด้านไม่ว่าจะเป็น อาหารการกิน สิ่งของเครื่องใช้ เขตบ้านเรือน เป็นหนึ่งในพืชของสวนแบบผสมผสาน อีกทั้งยังเป็นพืชกลุ่มแรกที่คนกลุ่มใหม่ นำติดตัวมาปลูก พร้อมกับตั้งบ้านเรือนและยังคงมีเรื่อยมาจนปัจจุบัน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในสังคม ภายใต้อิทธิพลของทุนนิยมที่บทบาทของหมากเริ่มลดลงและการใช้ประโยชน์กลายเป็น สัญลักษณ์หนึ่งของความล้ำสมัย ตำบลบางสวรรค์ก็ได้รับอิทธิพลจากกระแสเช่นเดียวกัน แต่ที่ต่างกัน คือ หมากยังคงเป็นเกลียวหนึ่งของวิถีชีวิตซึ่งเกี่ยวข้องกับคนในพื้นที่ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ด้านพิธีกรรม การกิน วิถีเกษตรแบบผสมผสาน รวมถึงการสร้าง รายได้และอาชีพเสริมที่ค่อนข้างชัดเจน การใช้ประโยชน์จากหมากของคนตำบล บางสวรรค์ปัจจุบันอยู่ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ลดลง จากอดีตในหลายด้าน แต่ก็ยังคงปรากฏชัดเจนในหลายมิติซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพ ชุมชนโดยเฉพาะการพึ่งตนเองในการจัดการทรัพยากร และหากมีการสืบทอด จัดการ พัฒนา สร้างสรรค์ นำความรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่มาต่อยอด หรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม หมากก็จะมี คุณูปการต่อคนตำบลบางสวรรค์ที่อาจจะสร้างคุณค่าต่อไปได้

จากสถานการณ์ที่กล่าวมาทำให้ผู้วิจัยสนใจ สืบค้น ศึกษาลักษณะของหมากและ การมีอยู่ของหมากตำบลบางสวรรค์ วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบล บางสวรรค์ในปัจจุบัน และเพื่อหารูปแบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้าง คุณภาพชีวิต

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field study) ด้วยการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึก การพูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การทำแผนที่ทรัพยากรหมากร่วมกับคนในตำบล รวมถึงจัดกิจกรรมเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการวิจัยและเครื่องมือในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การทบทวนข้อมูล และค้นหารูปแบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตระหว่างผู้วิจัยกับคนตำบลบางสวรรค์ ได้แก่ กิจกรรมแผนที่ทรัพยากรหมากตำบลบางสวรรค์ เวทีสืบสาว บอกเล่า เรื่องราว “หมาก” บางสวรรค์ กิจกรรมเรียนรู้เรื่องหมาก ได้แก่ กิจกรรม “รู้จัก รู้สร้างสรรค์...จับแพะชนแกะเรื่องหมาก” และกิจกรรมเรียนรู้ “หมากกับวิถีภูมิปัญญา ความเชื่อ” และเวทีค้นหาแบบการจัดการหมากสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต โดยมีผู้ที่เกี่ยวข้องในการวิจัย คือ บุคคลที่มีความรู้และจัดการหมากในปัจจุบัน ได้แก่ คนปลูกหมาก คนใช้ประโยชน์จากหมาก คนเก็บหมาก คนขายหมาก คนรับซื้อหมาก บุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนหมาก และคุณลักษณะของหมากแต่ไม่ได้จัดการในปัจจุบัน และหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งในและนอกตำบล ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการหมาก

ผู้วิจัยนำแนวคิดเกี่ยวกับหมาก วัฒนธรรม ภูมิปัญญา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เศรษฐกิจพอเพียง การพึ่งตนเอง การจัดการแบบบูรณาการ คุณภาพชีวิต และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นฐานในการศึกษา ลักษณะของหมากและการมีอยู่ของหมาก วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากในปัจจุบัน และใช้แนวคิดการพัฒนาของโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา การพัฒนาที่ยั่งยืน เศรษฐกิจพอเพียง และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งการศึกษาและสร้างกระบวนการวิจัยร่วมกับคนตำบลบางสวรรค์ มาเป็นแนวทางการศึกษาวิเคราะห์แบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต ดังรูปภาพแนวทางในการศึกษาวิจัย

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์
อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ 1 : แนวทางในการศึกษาวิจัยเรื่องวัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์ อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ตำบลบางสวรรค์ในภาวะการเปลี่ยนแปลง

ตำบลบางสวรรค์หรือที่คนในพื้นที่เรียกว่า “บางหว้น” เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างจังหวัดสุราษฎร์ธานีกับจังหวัดกระบี่ มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเหมาะแก่การทำเกษตร เป็นพื้นที่หนึ่งที่กลุ่มคนถิ่นใต้อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยและทำมาหากิน โดยตำบลบางสวรรค์แยกออกมาจากตำบลลิป็น อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปี พ.ศ. 2509 มีจำนวน 7 หมู่บ้าน จากนั้นประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงขยายเป็น 14 หมู่บ้านมาจนปัจจุบัน เป็นตำบลที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอพระแสง มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน เห็นได้จากการมีวัดเก่าแก่หลายร้อยปีตั้งอยู่ คือ วัดเขาพระ วัดบางสวรรค์ และวัดเก่าน้อย จากการบอกเล่าของคนตำบลบางสวรรค์ พบว่า ตำบลบางสวรรค์เดิมนั้นถูกเรียกและรู้จักในนาม “เขาปด” เนื่องจากมีย่านปด (เลาวัลย์) จำนวนมากในพื้นที่ของตำบล ต่อมาในปี พ.ศ. 2499 เจ้าคณะจังหวัดสุราษฎร์ธานีได้เดินทางเข้ามาในพื้นที่พบว่า ลักษณะของพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติ มีสายน้ำไหลออกมาจากภูเขา

จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “บางสวรรค์” อันหมายถึงพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ดังสวรรค์ คนตำบลบางสวรรค์ดั้งเดิมส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่มายาวนานมากกว่า 5 ช่วงอายุคน ได้แก่ พื้นที่บ้านเกาะน้อย (หมู่ที่ 1) บ้านบางสวรรค์ (หมู่ที่ 3) บ้านสระแก้ว (หมู่ที่ 4) บ้านฝายท่า (หมู่ที่ 5) บ้านหมาก (หมู่ที่ 6) และบางส่วนของบ้านอุดมมิตร (หมู่ที่ 7) ซึ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยเก่าแก่ของตำบล ขณะที่คนกลุ่มใหม่ซึ่งย้ายถิ่นฐานเข้ามาจะอยู่ในพื้นที่ใหม่ได้แก่บ้านไต้โดน (หมู่ที่ 2) บ้านอุดมมิตร (หมู่ที่ 7) บ้านถ้ำครอบน้ำ (หมู่ที่ 8) บ้านคลองโหยน (หมู่ที่ 9) บ้านบางเตา (หมู่ที่ 10) บ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) บ้านหน้าเขา (หมู่ที่ 12) บ้านอ่างน้ำผุด (หมู่ที่ 13) และบ้านถ้ำห้อง (หมู่ที่ 14) โดยย้ายเข้ามาอยู่ในช่วงประมาณ 40 - 50 ปีที่ผ่านมาเพื่อแสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ในการทำมาหากินและใช้ชีวิต

“ตาอยู่ที่นี้มาตั้งแต่แรก สมัยพ่อเฒ่าแม่เฒ่า (บ้านเกาะน้อย หมู่ที่ 1) แต่แรกอยู่เขตอิปัน เดียวนี้อยู่เขตบางสวรรค์ คนเยอะก็แบ่งออกมา ที่นี้ (ตำบลบางสวรรค์) คนย้ายมาอยู่เยอะ มีดิน มีป่าเยอะ ชวน ๆ กันมา ที่มาอยู่ชวนน้องมาอยู่ด้วยกัน แถวฝั่งนี้ก็เข้ามาอยู่ที่บ้านหน้าเขา คนบ้านเราย้ายไปอยู่ข้างโน้นบ้าง คนนคร (จังหวัดนครศรีธรรมราช) ย้ายมาอยู่กันมาก มาอยู่กันรู้จักกัน ก็ช่วยเหลือกัน ฟังพากัน” (Yueang Tawikeaw, Interview: 8th July 2016)

“บ้านเดิมปูอยู่ที่บ้านสอง (อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี) พี่น้องชวนมา เขามาบุกเบิกกันก่อน แล้วชวนปู่มาด้วย มาแต่แรก (สมัยก่อน) เดินทางมาถึงบางหวัน (ตำบลบางสวรรค์) จากนั้นเดินเท้าเข้ามาห้วยแห้งใช้เวลาเป็นวัน แรก ๆ มาอยู่ ครั้งละ 2 - 3 เดือน สักสองสามปี ฟังพากันย้ายมาสร้างบ้านอยู่ที่นี้ (บ้านห้วยแห้ง หมู่ที่ 11) ที่นี้ลำบาก ไม่สะดวกสบายเหมือนบ้านเดิม แต่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำ มีดินให้เราทำกิน มีที่ (ที่ดิน) แบ่งให้ลูก ๆ ได้ทำมาหากิน อยู่ที่นี่ลำบากแต่ไม่อด คนที่มาอยู่พร้อม ๆ กันก็ญาติพี่น้องช่วยเหลือกัน” (Wan Pakdi, Interview: 9th September 2016)

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ตำบลบางสวรรค์ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติที่มีทั้งต้นไม้ใหญ่และสัตว์ป่านานาชนิด วิถีชีวิตอยู่บนฐานเกษตรกรรมทำสวนผสมผสาน (บางกรณีคนในตำบลเรียกสวนพอเฒ่าหรือสวนสมรม) ทั้งทุเรียน ลองกอง เงาะ มังคุด ละมู มะม่วง ส้มโอ ผักเหียง ลูกเนียง รวมถึงหมาก เป็นต้น ความสัมพันธ์ของคนอยู่บนฐานความเป็นเครือญาติ ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในกลุ่มญาติพี่น้อง เดินทางด้วยการเดิน และทางเรือในคลองอิปัน ซึ่งทอดยาวทั้งตำบลออกสู่ภายนอก มีวัดเป็นศูนย์กลางทางศาสนา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าเขาและสมบูรณ์มาก การเปลี่ยนแปลงของตำบลบางสวรรค์เริ่มเกิดขึ้นชัดเจนในช่วงประมาณ 50 ปีที่ผ่านมาหลังจากที่มีการเริ่มปลูกยางพารา ปาล์มน้ำมัน รวมถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนนอกตำบล การขยายพื้นที่อยู่อาศัยของคนดั้งเดิม ส่งผลให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็น การทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยว วิถีวัฒนธรรมเน้นการทำมาหากินเป็นหลัก เกิดครอบครัวเดี่ยวเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการตั้งโรงงานปาล์มน้ำมัน จนกระทั่ง พ.ศ. 2540 มีการเปลี่ยนการปกครองเป็นรูปแบบการบริหารส่วนตำบลบางสวรรค์ และ พ.ศ. 2542 ในพื้นที่เขตสุขาภิบาลเปลี่ยนเป็นเทศบาลตำบลบางสวรรค์ ส่งผลให้การปกครองส่วนท้องถิ่นของตำบลบางสวรรค์แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เทศบาลตำบลบางสวรรค์ และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลบางสวรรค์ โดยพื้นที่ศูนย์กลางตำบลหรือที่รู้จักกันในนามเขตเมือง อยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลตำบลบางสวรรค์ ประกอบด้วยบางส่วนของ 4 หมู่บ้าน คือ บ้านเกาะน้อย (หมู่ที่ 1) บ้านใต้โตน (หมู่ที่ 2) บ้านบางสวรรค์ (หมู่ที่ 3) และบ้านสระแก้ว (หมู่ที่ 4) และพื้นที่ซึ่งอยู่ถัดไปจากศูนย์กลางตำบลหรือพื้นที่รอบนอก อยู่ภายใต้การดูแลขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลบางสวรรค์ มีหมู่บ้านอยู่ในเขตการปกครอง 14 หมู่บ้าน คือ บางส่วนของหมู่ 1 - 4 บ้านฝ่ายท่า (หมู่ที่ 5) บ้านหมาก (หมู่ที่ 6) บ้านอุดมมิตร (หมู่ที่ 7) บ้านถ้ำครอบน้ำ (หมู่ที่ 8) บ้านคลองโยน (หมู่ที่ 9) บ้านบางเตา (หมู่ที่ 10) บ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) บ้านหน้าเขา (หมู่ที่ 12) บ้านอ่างน้ำผุด (หมู่ที่ 13) และบ้านถ้ำซ้อง (หมู่ที่ 14) ในเวลาเดียวกันนี้ (พ.ศ. 2542) รัฐบาลยังได้สร้างถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 44 (ถนนเซาท์เทิร์น) เป็นทางลัดเชื่อมจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดกระบี่ซึ่งตัดผ่านพื้นที่ตำบลส่งผลให้พื้นที่ทางกายภาพของตำบลบางสวรรค์ถูกแบ่งออกเป็นสอง ส่วนของฝั่งถนนสร้างการเปลี่ยนแปลงในวิถีของคนตำบลบางสวรรค์จากอดีตอย่างเห็นได้ชัดไม่ว่าจะเป็น ความสะดวกสบาย การคมนาคม การค้าขาย การประกอบอาชีพ รวมถึงค่านิยมในการดำรงชีวิต

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สร้างความแตกต่างในการดำรงชีวิตของคนตำบล บางสวรรค์อย่างเห็นได้ชัดระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางตำบลและพื้นที่ซึ่งอยู่ถัดไปจากศูนย์กลางตำบลหรือพื้นที่รอบนอก ในส่วนของพื้นที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางตำบลมีบ้านบางสวรรค์เป็นพื้นที่กลางและเป็นศูนย์รวมความเจริญเกือบทุกด้าน อาทิ ธุรกิจบ้านจัดสรร ร้านค้าสมัยใหม่ 7 - 11 ถนนลาดยาง การเดินทางสะดวกสบาย เป็นศูนย์กลางคมนาคมของตำบล เป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างจังหวัดกระบี่ - สุราษฎร์ธานี จังหวัดใกล้เคียง ตลอดจนกรุงเทพฯ มีการเข้ามาตั้งโรงงานไม้ยางพารา กลายเป็นย่านเศรษฐกิจการค้า มีร้านค้าขนาดใหญ่ มีการทำเกษตรเชิงเดี่ยว และเริ่มมีรีสอร์ท อาคารพาณิชย์ การขยายตัวทางการค้ามากขึ้นเรื่อยมา ขณะที่อีกส่วนหนึ่ง คือ พื้นที่ซึ่งอยู่ถัดไปจากศูนย์กลางตำบลหรือพื้นที่รอบนอกนั้นมีความต่างอย่างเห็นได้ชัด คือ ยังมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ การคมนาคมไม่สะดวก ถนนดินลูกรัง และวิถีการใช้ชีวิตยังคงอยู่บนฐานเกษตรกรรม ความเป็นอยู่ของผู้คนยังคงมีความเรียบง่าย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีการปลูกพืชในลักษณะสวนผสม หรือที่เรียกว่า สวนพอเหมาะ³ รวมถึงการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างพารา ปาล์ม น้ำมัน และสวนผลไม้ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เริ่มเห็นถึงการเข้ามาของความเจริญเช่นเดียวกัน ปรากฏเป็นภาพวิถีการใช้ชีวิตของคนตำบลบางสวรรค์ 4 ลักษณะใหญ่ คือ 1) วิถีของคนในพื้นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมที่มีการคงไว้ซึ่งวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย ขณะที่อีกส่วนคือ การกลายเป็นเมืองที่ทันสมัยและวิถีเกษตรเชิงเดี่ยว 2) วิถีของคนในพื้นที่อยู่อาศัยใหม่เห็นถึงความสมบูรณ์ของธรรมชาติ วิถีชีวิตแบบเรียบง่าย ขณะเดียวกันก็ปรากฏวิถีเกษตรแบบเชิงเดี่ยว และความทันสมัยแบบทุนนิยม 3) พื้นที่ส่วนกลางตำบลที่ดำรงอยู่บนฐานความเป็นเมือง กลายเป็นย่านเศรษฐกิจ การค้า การคมนาคม และ 4) พื้นที่รอบนอกตำบลที่เป็นพื้นที่แห่งความหลากหลายในการใช้ชีวิต ซึ่งนำมาสู่ปรากฏการณ์สำคัญ คือ วิถีทรัพยากรธรรมชาติเข้าสู่ภาวะการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และวิถีวัฒนธรรมของตำบลบางสวรรค์กำลังเปลี่ยนแปลงและหายไปบางส่วน

³สวนพอเหมาะ หรือ สวนสมรม หรือ สวนผสมผสาน ในตำบลบางสวรรค์ เป็นสวนที่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมกัน ทั้งผลไม้และพืชผัก อาทิ สะตอ มังคุด ทุเรียน มะพร้าว เงาะ ลองกอง ลางสาด ต้นเหรียง และหมาก เป็นต้น

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

สิ่งหนึ่งที่ยังคงพบเหมือนกันในวิถีชีวิตของทั้งตำบล คือ การดำเนินชีวิตยังคงวิถีของการนับถือตายาย สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ผู้คนยังอยู่ร่วมกันอย่างสงบในแบบการพึ่งตนเอง การพึ่งพากันเองของคนในชุมชนและตำบล การพึ่งพาภายนอก ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการพึ่งพิงอิงอาศัยกัน การดำเนินชีวิตยังพึ่งพาธรรมชาติ และยังมีการปลูกหมากเป็นพืชเขตแดนและปลูกแซมในบ้าน ในสวน ซึ่งในพื้นที่ที่อยู่ถัดไปจากศูนย์กลางตำบลหรือพื้นที่รอบนอกจะมีความชัดเจนมาก

ลักษณะของหมากและการมีอยู่ของหมากตำบลบางสวรรค์ในปัจจุบัน

หมากเป็นทรัพยากรที่อยู่คู่กับคนตำบลบางสวรรค์มาแต่อดีต การศึกษาวิจัยไม่พบบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับหมากของตำบลบางสวรรค์ในรูปแบบเอกสาร ปรากฏเพียงคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ในตำบลว่า “หมากอยู่คู่กับการใช้ชีวิตมาช้านาน” โดยกลุ่มคนดั้งเดิมต่างบอกเล่าเป็นเสียงเดียวกันว่า “ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นหมากในชีวิต มีตั้งแต่สมัยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย” ดังคำบอกเล่าของนางล้วน ทวีแก้ว อายุ 82 ปี คนในตระกูลดั้งเดิมของชุมชนบ้านเกาะน้อย (หมู่ที่ 1) ที่กล่าวว่า

“ยายคนดั้งเดิมที่นี่ (บ้านเกาะน้อย หมู่ที่ 1) อยู่มาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตา ทวด จำความได้ เห็นหมากมาตั้งแต่เด็ก ๆ ไม่รู้ว่ามีมาแต่แรก (ในอดีต) เขาเอามาจากไหน แต่ที่รู้ คือ มีตั้งแต่ยายจำความได้”
(Luan Tawikeaw, Interview: 3rd December 2015)

ขณะเดียวกัน “หมาก” ก็เป็นทรัพยากรที่ถูกนำเข้ามาในพื้นที่พร้อม ๆ กับกลุ่มคนที่ย้ายถิ่นเข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยใหม่ คำบอกเล่าในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่เข้ามาอยู่หลังต่างบอกเล่าเป็นเสียงเดียวกันว่า “เมื่อย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตำบลสิ่งที่เอามาด้วยและเป็นหนึ่งในพืชที่ปลูกชนิดแรก คือ หมาก โดยปลูกควบคู่กับมะพร้าว” มีคุณค่าและถูกใช้สร้างประโยชน์ให้กับคนตำบลบางสวรรค์หลายด้านไม่ว่าจะเป็นรั้วเขตแดนของบ้านสวน เป็นของกินและยารักษาโรค เป็นวัตถุดิบสร้างสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิต ที่อยู่อาศัย และเป็นองค์ประกอบสำคัญของเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม ประเพณีต่าง ๆ

“คนแต่แรก (คนสมัยก่อน) บอกว่าถ้าสร้างบ้านให้ปลูกหมาก ปลูกพรว้า (มะพรว้า) ถ้าอยากรวยให้ปลูกกล้วยปลูกหมาก ทุกบ้านจะมีหมาก มีพรว้า (มะพรว้า) มีกล้วย อย่างน้อยก็บ้านละต้นสองต้นให้พอได้กินได้ใช้ไม่ต้องเสียเบี้ย (เงิน) ซื่อ มีเบี้ย (เงิน) เหลือใช้ในส่วนนี้ มีหมากติดบ้านมันบายใจ (สบายใจ) คือจะใช้เมื่อไรก็มีใช้ จะเอาทำอะไรก็มีอยู่ในพื้นที่บ้าน ไม่ต้องกังวลที่จะต้องไปหาให้ลำบาก ...หมากใช้กับทุกงาน งานศพ งานแต่ง งานบวช พิธีกรรมต่าง ๆ ใช้หมากเพ (ทั้งนั้น) ขึ้นภูมิ (ศาลพระภูมิ) แม่ทาน (หมอมแม่ทานหรือหมอต่าแย) ทำไร่ ทำนา ใช้หมากเป็นเครื่องไหว้ ขาดไม่ได้ ใช้กันมาแต่ไหนแต่ไร”

(Yueang Tawikeaw, Interview: 8th July 2016)

“สมัยก่อนหมากมีทุกบ้าน คนที่นี้กินกันทั้งเพ (ทั้งนั้น) มีเขียนหมากเอาไว้กินได้ทั้งวัน เวลาใครมาหา ญาติพี่น้องมาก็เอาหมากเนี่ยแหละให้กินกันก่อน พร้อมกับน้ำท่า (ดื่มน้ำ) แล้วกินข้าวกินไทรกันต่อ (ทานข้าวต่อที่หลัง) มันสำคัญ (มันจำเป็น) เอาไว้ให้เขากิน”

(Surin Pakdi, Interview: 20th July 2016)

“แต่แรกที่มาอยู่ เคื่อก็เอาไม้หมากมาสร้างหน้า (ขนำ หรือที่ปักชั่วคราว) เอามาทำไม้ตงเขี่ยะ เดี่ยวนี้ก็เอามาทำแคร์ (ที่นั่ง) เอามาทำที่ซักล้าง ไม้หมากถ้าดูแลดีไม่ให้โดนฝนก็อยู่ได้นานเป็นสิบยี่สิบปี ทำสีย้อมก็มี กาบหมากก็ห่อของ ของเล่นเด็ก ใช้ได้หลายอย่าง”

(Thawee Pakdi, Interview: 9th July 2016)

ความสัมพันธ์ของหมากกับคนตำบลบางสวรรค์ มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป ปัจจุบันลักษณะของหมากและการมีอยู่ของหมากในตำบลบางสวรรค์น้อยลงกว่าอดีต ไม่ว่าจะเป็น ต้นหมาก สิ่งของเครื่องใช้ที่ผลิตจากหมาก และความรู้จักมีปัญญาเรื่องหมาก จนปัจจุบันสถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่มีการรับซื้อหมากเพิ่มมากขึ้นจากหลายประเทศโดยเฉพาะในช่วงกว่า 10 กว่าปีที่ผ่านมามีทำให้หมาก

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

มีราคาค่อนข้างดี ในบางช่วงราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 90 บาท คนในตำบลบางสวรรค์ จึงหันมาสร้างรายได้เสริมจากหมากจำนวนมาก ประกอบกับราคายางพาราที่ตกต่ำ ราคาปาล์มน้ำมันที่ผันผวน ซึ่งชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ. 2556 เป็นต้นมา ส่งผลให้หมากเริ่มมีบทบาทในฐานะพืชสร้างรายได้อีกทางหนึ่งของคนตำบลบางสวรรค์มาจนปัจจุบัน

หมากที่พบในตำบลบางสวรรค์มีมีลักษณะที่สำคัญ คือ มีสายพันธุ์ 3 สายพันธุ์ ได้แก่ 1) หมากพื้นเมือง ลักษณะเด่น คือ ลำต้นสูง แต่ให้ผลช้า ประมาณ 4 – 7 ปี มี 3 ลักษณะ คือ หมากลูกใหญ่ เกือบเท่ากำมือคน มีข้อต่อย คือ น้ำหนักลูกเบา เนื้อไม้แน่น ใส้หมากมีขนาดใหญ่ คนในตำบลไม่นิยมปลูกเท่าใดนัก หมากลูกกลาง เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 2 เซนติเมตร เปลือกบาง ใส้กลางเล็ก คนในตำบลนิยมปลูกมากเพราะลูกหมากมีเนื้อแน่น น้ำหนักดี และหมากลูกเล็กหรือที่คนตำบลบางสวรรค์ เรียกว่า “หมากขึ้นก” หรือ “หมากไซ่ก” ลูกมีน้ำหนักดี มีทั้งแบบกลม และเรียวยาว แต่มีขนาดเล็ก จึงไม่ค่อยเป็นที่นิยม 2) หมากพันธุ์ใหม่ ลักษณะเด่น คือ ลำต้นเตี้ย อวบอ้วน ให้ผลเร็วประมาณ 1 – 2 ปี แต่จุดด้อย คือ คุณภาพของลูกไม่ดีเท่าหมากพื้นเมือง น้ำหนักเบา ไม่เป็นที่นิยมเท่าใดนัก 3) หมากป่า หรือที่คนตำบลบางสวรรค์ เรียกว่า “หมากเจ” นิยมปลูกเพื่อความสวยงาม ลำต้นอ้วน เตี้ย ผลเล็กมาก นิยมปลูกเป็นไม้ประดับในพื้นที่บ้าน หรือหน่วยงานราชการในตำบล **องค์ประกอบของต้นหมากในตำบลบางสวรรค์**เป็นเช่นเดียวกับหมากทั่วไป คือ รากหมาก ต้นหมาก ดอกหมาก ทลายหมาก ลูกหมาก ยอดหมาก ใบหมาก และ กาบหมาก ส่วนที่ใช้ประโยชน์มากที่สุด คือ ลูกหมาก ซึ่งมี 4 ลักษณะ คือ 1) หมากอ่อน หรือที่คนตำบลบางสวรรค์ เรียกว่า “หมากเขรอะชะระ” มีเปลือกสีเขียว ผลข้างในยังไม่สุก เนื้อค่อนข้างใส สีครีมอ่อน มีความชุ่มชื้น เนื้อนิ่ม คนแก่นิยมกิน 2) หมากแก่หรือหมากสุก เปลือกมีสีส้มปนน้ำตาลหรือดำ เนื้อข้างในเป็นสีน้ำตาลค่อนข้างแดงอมน้ำตาล มีแกนสีขาวขุ่น ค่อนข้างแข็ง เนื้อมีความแข็ง นิยมกิน ทำหมากแห้ง และใช้ในพิธีกรรม 3) หมากดอง เป็นลักษณะของการถนอมอาหาร หรือการรักษาหมากให้อยู่ได้นานเป็นปี ๆ เพื่อเก็บไว้กิน ในยามที่ไม่มีหมาก โดยนำหมากแก่หรือหมากสุกใส่ลงในไหหรือโอ่ง 4) หมากแห้ง เป็นการแปรรูปหมากสุก โดยนำมาผ่าครึ่งแล้วแกะเปลือกออกให้หมดเหลือแต่เนื้อหมาก ตากจนแห้ง **วงจรชีวิตของหมาก**นั้นมียุการุใช้ประโยชน์ ประมาณ 30 – 40 ปี หากปล่อยให้ทิ้งไว้สามารถมีอายุถึงประมาณ 100 ปี เป็นพืชที่มีความทนทาน สามารถขึ้นได้ทุกพื้นที่ปลูกและ

ขยายพันธุ์ด้วยลูกแก่ โดยการวางในที่ชื้นก็สามารถงอกรากและหน่อได้ ไม่ต้องดูแล สามารถเติบโตได้ตามธรรมชาติ กรณีต้องการให้สมบูรณ์แข็งแรงสามารถใส่มูลสัตว์หรือสร้างความเตียนรอบโคนต้น หากจะให้ผลในระยะเวลา 3 - 5 ปี ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของต้น ออกผลปีละครั้ง คือ ช่วงเดือนมกราคม - เดือนเมษายน ส่วนช่วงเดือนพฤษภาคม - ธันวาคม เป็นช่วงออกดอก ถ้ามีอายุประมาณ 10 ปีขึ้นไป จะให้ผลดก ลักษณะการปลูกหมาก พบว่า ปัจจุบันคนตำบลบางสวรรค์นิยมปลูกในพื้นที่บ้านมากที่สุด รองลงมา คือ ปลูกแซมผสมผสานในพื้นที่สวนพื่อเต่า นอกจากนั้นก็ปลูกในสวนผลไม้ สวนปาล์มน้ำมัน สวนยางพารา ปลูกกันเขตแดนบ้านหรือสวน ปลูกเป็นสวนหมาก ปลูกในสถานที่ราชการ/หน่วยงาน/องค์กร/พื้นที่กลางของชุมชน/วัด/สำนักสงฆ์/สถานศึกษา ตามลำดับ สาเหตุของการปลูกในพื้นที่บ้านมากที่สุดเนื่องจากคนในชุมชนยังคงมีความนิยมใช้ประโยชน์จากลูกหมากในหลายด้านโดยเฉพาะการกินและพิธีกรรม แต่ชาวบ้านจึงนิยมปลูกไว้ต้นสองต้นและไม่เกินสิบต้นเป็นส่วนใหญ่เพื่อการใช้ประโยชน์จากลูกหมากของครอบครัว ประกอบกับสืบเนื่องมาจากอดีตที่เมื่อลูกหมากหล่นก็เติบโตขึ้นบริเวณใกล้ต้นเดิม ไม่มีการโค่นหรือถอนทิ้ง จึงปรากฏหมากที่เติบโตรุ่นต่อรุ่นในพื้นที่ของแต่ละบ้านจำนวนมาก ซึ่งจากการสำรวจ ศึกษาหมากร่วมกับคนตำบลบางสวรรค์ ผ่านกิจกรรมการทำแผนที่หมากในตำบลบางสวรรค์ พบว่า ส่วนใหญ่เป็นการปลูกหมากในพื้นที่บ้าน ตั้งแต่ 1 ต้นแต่ไม่ถึง 50 ต้น รองลงมาคือ ปลูกระหว่าง 50 - 99 ต้น ประมาณ 59 ครอบครัว และปลูกมากกว่า 100 ประมาณ 29 ครอบครัว โดยพื้นที่ที่ยังคงมีการปลูกหมากจำนวนมากกว่า 100 ต้นขึ้นไปในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ดั้งเดิมที่รุ่นลูกหลานยังคงรักษาต้นหมากไว้ และพื้นที่อยู่ใหม่ที่มีการปลูกเมื่อครั้งที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่อยู่อาศัย โดยชุมชนที่พบว่ายังมีการปลูกหมากจำนวนมากที่สุด คือ บ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) เนื่องจากเป็นพื้นที่อยู่ใหม่ ห่างไกลศูนย์กลางตำบล และวิถีชีวิตคนในตำบลยังเรียบง่าย เริ่มก่อร่างสร้างตัว วิถีเกษตรเชิงเดี่ยวยังไม่มาก และยังคงรักษาต้นหมากที่ปลูกมาจากรุ่นบรรพบุรุษตั้งแต่ตั้งถิ่นฐานประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมา รองลงมาคือ บ้านเกาะน้อย (หมู่ที่ 1) ซึ่งเป็นพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมของตำบลบางสวรรค์ซึ่งมีหมากมากมาตั้งแต่อดีต ยังมีการรักษาหมากไว้เนื่องจากมองว่ามีความสำคัญกับชีวิต ส่วนชุมชนที่ปลูกหมากจำนวนปานกลาง คือ บ้านคลองไทร (หมู่ที่ 9) บ้านหมาก (หมู่ที่ 6) บ้านอุดมมิตร (หมู่ที่ 7) บ้านถ้ำซ้อง (หมู่ที่ 14)

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

บ้านบางเตา (หมู่ที่ 10) บ้านถ้ำครอบน้ำ (หมู่ที่ 8) บ้านอ่างน้ำผุด (หมู่ที่ 13) ตามลำดับ เนื่องจากพื้นที่บางส่วนติดกับพื้นที่ศูนย์กลางตำบล พื้นที่ทางกายภาพส่วนหนึ่งเปลี่ยนเป็นสวนเกษตรเชิงเดี่ยว และเส้นทางคมนาคม ขณะที่ชุมชนที่ปลูกหมากจำนวนน้อย คือ บ้านหน้าเขา (หมู่ที่ 12) บ้านใต้โดน (หมู่ที่ 2) บ้านฝายท่า (หมู่ที่ 5) บ้านบางสวรรค์ (หมู่ที่ 3) และบ้านสระแก้ว (หมู่ที่ 4) ซึ่งเป็นพื้นที่ศูนย์กลางตำบล มีความเจริญทางเทคโนโลยีและวิถีสมัยใหม่ แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏ คือ ทั้ง 14 หมู่บ้านของตำบลบางสวรรค์มีการปลูกหมาก กระจัดกระจายทั่วไปในพื้นที่ มากน้อยสลับกันไป ในส่วนของพื้นที่ที่ปรากฏการใช้ประโยชน์จากหมากในหลายด้านมากกว่าชุมชนอื่น คือ ชุมชนบ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) และชุมชนบ้านเกาะน้อย (หมู่ที่ 1) เช่นเดียวกัน การให้คุณค่าและความสำคัญของคนตำบลบางสวรรค์กับหมากมีทั้งลดลงและเพิ่มขึ้นตามสถานการณ์สังคม แต่สิ่งหนึ่งที่พบคือ หมากยังคงเกี่ยวพันและมีเคยหายไปจากวิถีชีวิตคนตำบลบางสวรรค์ ขณะที่ผู้รู้เรื่องหมากยังปรากฏในหลายด้าน พบมากที่สุดในปัจจุบัน คือ ทำหมากแห้งขาย เนื่องจากนิยมทำมากรอบคลุมทั้งวัยผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ และวัยรุ่น นอกจากนี้ก็พบในกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ คือ ปลูกหมาก ทำหมากดอง ใช้หมากในพิธีกรรม แปรรูปต้นหมาก/แปรรูปกาบหมาก แปรรูปเป็นอาหาร/สมุนไพร ทำปุ๋ย ใช้หมากรักษาโรค ทำสีย้อมผ้า ซึ่งทั้งนี้ปัจจัยสำคัญที่ทำให้แต่ละพื้นที่ของตำบลบางสวรรค์มีจำนวนต้นหมากและผู้รู้เรื่องหมากมากน้อยต่างกัน คือ การเห็นคุณค่าและความสำคัญของหมาก การมีต้นหมากเป็นมรดกจากบรรพบุรุษ การยังคงรักษาการทำเกษตรแบบผสมผสาน ค่านิยมแบบเกษตรเชิงเดี่ยว ความทันสมัยที่เข้ามาในตำบล กิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ การใช้ประโยชน์จากหมากของคนในชุมชนเริ่มลดน้อยลง และนโยบายทางการด้านการเกษตรที่เอื้อต่อการมีอยู่ของหมาก

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากตำบลบางสวรรค์ในปัจจุบัน

หมากกับการตั้งถิ่นฐานและใช้ในวิถีชีวิตของกลุ่มคนดั้งเดิม ประมาณก่อน พ.ศ. 2511

การศึกษาจากประวัติบอกเล่าของคนในตำบลบางสวรรค์พบว่า หมากเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนตำบลบางสวรรค์มายาวนานเห็นได้จากคำบอกเล่าของกลุ่มคนดั้งเดิมที่ว่า “ครอบครัวยายอยู่ที่นี่มาตั้งแต่บรรพบุรุษ เท่าที่รู้หมากก็มีมาตั้งแต่ไหนแต่ไร เพราะสมัยก่อนเขากิน และก็ใช้เวลาทำพิธีทุกอย่าง ชาติไม่ได้” (Luan Tawikeaw, Interview:

3rd December 2015) ในช่วงเวลานี้หมากมีความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับคนตำบลบางสวรรค์ เนื่องจากสามารถตอบสนองกับการใช้ชีวิตได้หลายมิติ สะท้อนผ่านมิติวัฒนธรรมเด่นชัดที่สุด คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ บนฐานวิถีคิดว่าหมากคือพืชคู่บ้าน ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่มีการปลูกหมากในบริเวณบ้านและขยายไปในพื้นที่ทำกิน ปรากฏการใช้ประโยชน์ในหลายด้าน ทั้งเขตแดน ไม้หมากมาสร้างที่อยู่อาศัย ลูกหมากมาทำสีย้อมผ้า ย้อมแห กาบหมากทำเป็นที่ตักน้ำ หรือที่เรียกว่า “หมาน้ำ” ห่ออาหารประเภทกะปิ ข้าว ด้านอาหาร ลูกหมากทานคู่กับพลูและปูนเป็นของกินเล่น ยอดหมากนำมาปรุงอาหาร รากหมากเป็นส่วนผสมของสูตรยาแก้อาการปวดไข้ ท้องร่วง ลูกหมากนำมาเคี้ยวกับพลูปูนแล้วโปะที่ศีรษะเด็กเพื่อให้หายป่วย รวมถึงรักษาโรคเรื้อรัง กาบหมากทำเป็นของเล่นเด็ก การนิยมนปลูกในพื้นที่สวนผสมผสานกับพืชอื่นที่คนในชุมชนเรียกกันว่า “สวนพ่อเฒ่า” ด้วยคุณสมบัติเป็นพืชยึดสูง ไม่เปลืองพื้นที่ ไม่รบกวนพืชชนิดอื่น เป็นที่พึ่งของพืชไม้เลื้อยในการเจริญเติบโต อาทิ พริกไทย พลู และสามารถอยู่ได้กับพืชทุกชนิด นอกจากนั้นยังมีคุณสมบัติเป็นพืชยึดดินเนื่องจากมีรากเกาะแน่นกับพื้นดินที่เติบโต เป็นส่วนเสริมความสมดุลของสิ่งแวดล้อม ในด้านคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ หมากเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในฐานะ “เครื่องราง” ของทำพิธีกรรม เป็นสื่อที่แสดงถึงการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเชื่อว่าเป็นตัวแทนของการแสดงความเคารพ ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนนั้น หมากคือสัญลักษณ์แห่งวิถีการพึ่งตนเองผ่านคำสอนของครอบครัวที่ส่งต่อมา เห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า “ถ้าปลูกบ้านต้องปลูกพรวัว (มะพรวัว) ปลูกหมาก ปลูกกล้วย” และการมีมิตรไมตรีต่อกันผ่าน “เขียนหมาก” ซึ่งมีไว้รับรองแขกที่มาเยือน เหล่านี้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนตำบลบางสวรรค์กับหมากที่เป็นพหุลักษณะวัฒนธรรมใน 4 มิติ คือ 1) การพึ่งตนเองเชิงบูรณาการที่ใช้หมากในการตอบสนองด้านปัจจัยสี่ยกเว้นเครื่องนุ่งห่มรวมถึงด้านจิตใจผ่านพิธีกรรมและการรักษาสมดุลของระบบนิเวศในรูปแบบ “สวนพ่อเฒ่า” 2) การพึ่งกันเองเพื่อการอยู่ร่วมอันเป็นการแบ่งปันเกื้อกูลกัน ทั้งกับคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านการใช้หมากในหลายมิติ 3) การสร้างและรักษาความหลากหลายที่เห็นชัดเจนว่าสามารถใช้ประโยชน์จากหมากได้ตั้งแต่รากจนถึงยอด รวมถึง 4) การอนุรักษ์สืบทอดความรู้และการใช้ประโยชน์ในชีวิตทั้งคำสอนและวิถีคิดในการดำเนินชีวิตที่มีมาแต่รุ่นบรรพบุรุษ

หมากกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานดำรงชีวิตของคนกลุ่มใหม่และการขยาย เปลี่ยนวิถีการทำมาหากินของกลุ่มคนดั้งเดิม พ.ศ. 2512 – 2552

เวลานี้เป็นช่วงที่ตำบลบางสวรรค์เกิดการเปลี่ยนแปลงชัดเจน 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การโยกย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัย ก่อร่างสร้างตัว ดำรงชีวิตของคนกลุ่มใหม่และนำวัฒนธรรมหมากมาใช้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2512 โดยเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกิน ปลูกยางพารา/ผลไม้/กาแฟ และมีการปลูกหมากเป็นเขตแดนควบคู่ไปด้วย ซึ่งมาจากหลายพื้นที่ อาทิ จังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช กระบี่ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่ง คือ การขยายและเปลี่ยนวิถีการทำมาหากินของกลุ่มคนดั้งเดิมตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา เป็นการขยายที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น คือ ยางพารา และตามมาด้วยการเริ่มโค่นต้นหมากเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินในด้านอื่น สะท้อนปรากฏการณ์ความสัมพันธ์กับหมากคือ “คนเก่าเริ่มเปลี่ยน คนใหม่เริ่มสร้าง ท่ามกลางการรักษา สืบทอด” วิถีการทำมาหากินมีความหลากหลาย และเริ่มเปลี่ยนไปตามกระแสความทันสมัยชัดเจนขึ้น ทั้งการทำเกษตรเชิงเดี่ยวสวนยางพารา สวนปาล์ม น้ำมัน สวนผลไม้ ตั้งแต่ช่วงประมาณ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ซึ่งในมิติวัฒนธรรมหมากที่เป็นดังเช่นอดีต คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ยังคงใช้หมากในพิธีกรรม ความเชื่อ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาตินั้นเหมือนเดิมในช่วงต้น เพียงแต่เริ่มลดน้อยลงบ้างในช่วงท้าย ไม่ว่าจะเป็นการกิน สุขภาพ สิ่งของเครื่องใช้ การละเล่น และการทำเกษตร เหล่านี้เริ่มถูกแทนที่ด้วยความทันสมัย เริ่มปรากฏวิถีการปลูกหมากแซมในพื้นที่บ้านสวน การปลูกหมากร่วมกับพืชอื่นในลักษณะสวนพอแต่ยังมีอยู่ในหลายครอบครัว ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน มีการปรับเปลี่ยนน้อย แต่เพิ่มในเรื่องการค้าขายกับคนภายนอกตำบล สะท้อนให้เห็นพหุลักษณะวัฒนธรรมของคนตำบลบางสวรรค์กับหมาก 6 มิติ คือ 1) การพึ่งกันเองเพื่อการอยู่ร่วมกันยังคงปรากฏผ่านการแบ่งปันและช่วยเหลือกัน 2) การพึ่งตนเองแบบบูรณาการของหมากเริ่มลดลงในช่วงท้าย 3) การสืบทอดและการอนุรักษ์ที่ปรากฏการนำภูมิปัญญาจากพื้นที่เดิมมาใช้ในพื้นที่ใหม่ซึ่งเข้มข้นในช่วงแรก ลดลงในช่วงหลัง 4) การสร้าง การรักษาความสัมพันธ์กับหมากของคนกลุ่มใหม่และการคงความสัมพันธ์กับหมากของคนกลุ่มเก่า 5) เริ่มปรากฏการให้คุณค่าหมากในมิติเศรษฐกิจแบบพอดีตัวและแบบทุน และ 6) การพึ่งพิงอิงอาศัยกับภายนอกของกลุ่มคนที่เข้ามาใหม่ผ่านการสร้างเครือข่ายของเครือญาติ มิตรสหาย

หมากกับการให้คุณค่าเป็นพืชเศรษฐกิจและยังคงผูกติดกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงของหมากในตำบลบางสวรรค์จากอดีตถึงปัจจุบัน จากที่หมากเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงตามความทันสมัย ขณะเดียวกันก็ยังคงมีการใช้หมากมากขึ้นแตกต่างกันไป สิ่งที่ปรากฏชัดในช่วงนี้ คือ คนตำบลบางสวรรค์ให้คุณค่ากับหมากในฐานะพืชเศรษฐกิจที่หนุนเสริมรายได้ วัฒนธรรมหมากบางอย่างจากอดีตกำลังเลือนลางและหายไปตามปรากฏการณ์ในสังคมและในตำบลที่เกิดขึ้น รวมถึงถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ยังใช้หมากในพิธีกรรม ความเชื่อ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ การปลูกหมากแบบสวนพ่อเฒ่า การปลูกแซมในสวนและพื้นที่ว่าง และการกิน ยังปรากฏเด่นชัด ขณะที่ด้านสุขภาพปรากฏเพียงการใช้รักษาโรคริม และเป็นองค์ประกอบในพิธีรักษาเสนของโนรา การใช้ไม้สร้างที่อยู่อาศัย การใช้เปลือกหมากทำปุ๋ย ใช้กาบหมากทำสิ่งของเครื่องใช้ยังคงมีบ้างประปราย แต่ไม่ปรากฏการเล่น ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ยังคงมีความเด่นชัด วิธีการแบ่งปันเพื่อใช้ในงานพิธีทั้งกินหรือใช้ประโยชน์อื่น ๆ ยังคงถูกรักษาไว้ ในมิติเศรษฐกิจการผลิตเพื่อค้าขายทั้งหมากสด หมากแห้ง หมากดอง มีความโดดเด่นและชัดเจนมากทั้งกับคนในและคนนอกตำบลบนฐานวิถีแบบพอเพียงตามศักยภาพของคนในตำบลเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ทั้งนั้นเริ่มมีการปลูกเพิ่มมากขึ้นบนฐานเป้าหมายการสร้างรายได้ของบางกลุ่มคน สะท้อนให้เห็นพหุลักษณะวัฒนธรรมของคนตำบลบางสวรรค์กับหมาก 7 มิติ คือ 1) การเรียนรู้และปรับตัวเพื่อสร้างการอยู่รอดด้านเศรษฐกิจ 2) การให้คุณค่าหมากในมิติเศรษฐกิจแบบพอดีตัวและแบบทุน ตามมาด้วย 3) การพึ่งพิงอิงอาศัยกับภายนอกทางด้านเศรษฐกิจที่ชัดเจนมากกว่าอดีต 4) การพึ่งกันเองเพื่อการอยู่ร่วมกันยังคงดำรงมาบนฐานคิด “ไม่ขายหากเอาไปใช้ประโยชน์ในชุมชน” 5) ยังคงมีการสืบทอดและการอนุรักษ์ที่ชัดเจนทางการใช้เพื่อสุขภาพ และวิถีเกษตร “สวนพ่อเฒ่า” 6) การสร้างและการรักษาความสัมพันธ์กับหมากผ่านการประยุกต์ใช้ เช่น ปูย เป็นต้น ขณะที่ 7) การพึ่งตนเองแบบบูรณาการนั้นลดน้อยลงซึ่งพบว่าการทำของใช้จากไม้หมาก กาบหมาก อาหารการกินนั้นเริ่มหาได้ยากในตำบล

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์
อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภายใต้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์ในปัจจุบัน มีกระบวนการจัดการที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและเพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตของคนในตำบล โดยมีกระบวนการ คือ 1) การส่งต่อ/สืบทอดวิถีคิดจากบรรพบุรุษ เนื่องจากหมากคือ ทรัพยากรที่เป็นมรดกของครอบครัวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต จึงมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านคำสอน การสร้างค่านิยม และการใช้ประโยชน์จริง 2) การให้คุณค่า พบว่าคนตำบลบางสวรรค์ให้คุณค่าหมาก 6 ด้าน คือ คุณค่าทางด้านจิตใจ ด้วยเชื่อว่าหมากคือสื่อกลางแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และขาดไม่ได้ในพิธีกรรม คุณค่าทางด้านร่างกาย คือ การกินหมากช่วยให้ร่างกายมีกำลัง สดชื่น และบำรุงสุขภาพ คุณค่าทางเศรษฐกิจ มีการใช้หมากสร้างรายได้และอาชีพให้แก่ครอบครัว คุณค่าทางนัยยะของอดีต ทำให้เห็นวิถีชีวิตที่อยู่บนฐานของการใช้หมากในหลายด้านของชุมชนที่สืบทอดมาแต่อดีต คุณค่าด้านการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนที่หมากเป็นสื่อกลางการต้อนรับแขกผ่านเชิญหมาก และคุณค่าทางด้านสุนทรีย์ ในฐานะเป็นพืชประดับปลูกเพื่อความสวยงาม 3) การใช้ประโยชน์ตามสมัยและความรู้ที่มีในรูปแบบการเรียนรู้ การอนุรักษ์ การผลิตซ้ำ และการจัดการความรู้ของคนในชุมชนซึ่งยังคงเข้มข้นใน 3 ลักษณะ คือ การใช้ในพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี การใช้เป็นอาหารกิน และการใช้ในด้านการศึกษาสมดุลงานระบบนิเวศ ขณะที่การใช้เป็นสิ่งของเครื่องใช้ ที่อยู่อาศัยนั้นลดน้อยลง และกำลังจะหมดไป 4) การจัดการด้านเศรษฐกิจ พบว่า มีการสร้างรายได้ อาชีพเสริมจากหมากชัดเจนในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอเพียงเป็นส่วนใหญ่ เป็นการจัดการที่อยู่บนฐานการผลิตแบบพึ่งตนเอง มีความพอดีแห่งตน ไม่เบียดเบียน ไม่เอาเปรียบ เกื้อกูล พึ่งพิงอิงอาศัยกัน สมดุลและเรียบง่ายที่เน้นการพาตัวรอด ผ่านการค้าขายหมาก ทั้งหมากสด หมากแห้ง และหมากดอง ระบบทุนเข้ามาเกี่ยวข้องชัดเจนเฉพาะในเรื่องของการกำหนดราคาเท่านั้น 5) การประยุกต์และสร้างสรรค์ พบว่าในกลุ่มแม่บ้านและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ของตำบลห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) เคยรวมตัวกันนำกาบหมากมาประดิษฐ์เป็นกระโปรง หมวกและพัด ใช้ในกิจกรรมงานวันอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านของตำบลบางสวรรค์ 6) การรวมกลุ่ม ในลักษณะกลุ่มวัฒนธรรมหมาก เป็นการรวมตัวกันของคนในชุมชน เพื่อช่วยเหลือแบ่งปันกันในการใช้ประโยชน์จากหมาก ขยายพันธุ์หมาก และสร้างรายได้ผ่านการทำหมากแห้ง ทั้งในกลุ่มเครือญาติ กัลยาณมิตร ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของต้นหมาก

คนเก็บหมาก คนแกะหมาก คนซื้อหมาก ซึ่งในมิติเศรษฐกิจเริ่มปรากฏชัดเจนประมาณ พ.ศ. 2553 เป็นต้นมา และ 7) การเชื่อมโยงกับภายนอก ในลักษณะเครือข่ายวัฒนธรรมหมาก ทั้งในกลุ่มเครือข่าย กัลยาณมิตรนอกตำบล เพื่อช่วยเหลือแบ่งปันกันในการใช้ประโยชน์ จากหมาก ขยายสายพันธุ์หมาก สร้างรายได้จากหมาก และเชื่อมโยงกับพ่อค้าคนนอกตำบล เพื่อการค้าขายหมาก ซึ่งภายใต้การจัดการมีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง 8 กลุ่ม โดยกลุ่มคนหลัก คือ 1) คนปลูกหมาก 2) คนใช้ประโยชน์จากหมาก (การกิน การเกษตร ของใช้ และขายหมาก) 3) ผู้นำไม่เป็นที่ทางการของชุมชน (ผู้นำทางจิตวิญญาณ/พิธีกรรม ผู้นำทางด้านสุขภาพ ชุมชน (อสม.) และกลุ่มแม่บ้าน) 4) คนเก็บหมาก 5) คนผ่าหมาก 6) พ่อค้าทั้งในและนอก ตำบล 7) เครือญาติและกัลยาณมิตรทั้งในและนอกตำบล ส่วนที่เกี่ยวข้องรองลงมา คือ 8) ผู้นำทางการเป็นกลุ่มคนที่เอื้อให้เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับหมาก การจัดการปรากฏการใช้ **ภูมิปัญญาในการจัดการที่เป็นภูมิปัญญาเดิม**ของคนในตำบลบางสวรรค์ ได้แก่ การกินหมาก การทำหมากแห้งให้มีคุณภาพ การต่อหมากให้ลูกหมากอยู่ได้นาน การแปรรูปไม้หมาก ให้ใช้ได้ดีและคงทน การทำให้กาบหมากมีความคงทน การใช้หมากสร้างความสมดุล ในระบบนิเวศ การเลือกพันธุ์หมาก การปลูกหมาก และการดูอายุของต้นหมาก โดยการจัดการ นำมาสู่**ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน** คือ การพึ่งตนเองในการจัดการทรัพยากรหมากของตำบล การจัดการตนเองของชุมชน ความเป็นชุมชน กลุ่มทางวัฒนธรรม ความสุขแบบพอเพียง และการรักษาความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ มี**ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการจัดการ**ทั้งปัจจัยภายใน ตำบลที่มีส่วนต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมหมากและการจัดการหมาก คือ การยังคงมี ต้นหมากในพื้นที่ การเห็นคุณค่าและใช้ประโยชน์จากหมาก การมีผู้รู้เกี่ยวกับหมาก การดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับหมากของคนในตำบล และการที่หมากยังถูกผูกติดไว้กับความเชื่อในฐานะสื่อกลางของการแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านการใช้ในพิธีกรรม อันเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมาและขาดไม่ได้ ขณะที่ปัจจัยภายนอก คือ ระบบเศรษฐกิจ ที่ให้มูลค่ากับหมากเป็นพืชเศรษฐกิจ และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องสนับสนุนให้มีการปลูกหมาก คือ องค์การสวนยาง ที่อนุญาตให้ปลูกหมากในสวนได้โดยไม่กระทบต่อการให้ทุนในการทำเกษตรซึ่งในอดีตไม่เป็นเช่นนี้ **ปัญหาของการจัดการหมากในตำบล บางสวรรค์**ปรากฏการลดลงของจำนวนต้นหมาก การขาดการสืบทอดความรู้เรื่องหมากที่ชัดเจน ผู้รู้เกี่ยวกับหมากลดลง ขาดการจัดการแบบบูรณาการทั้งมิติการจัดการ กลุ่มคน/หน่วยงานในชุมชน ขาดการหนุนเสริมการจัดการหมากทางวิชาการที่เป็นรูปธรรม องค์กร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังไม่เข้ามาสนับสนุนอย่างชัดเจน รวมถึงการเข้ามาของความรู้ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่สะดวกและรวดเร็วกว่า

รูปแบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต

การวิจัยพบว่าหมากอยู่คู่กับตำบลบางสวรรค์มายาวนานบนฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ **มีคุณูปการกับวิถีชีวิตคนตำบลบางสวรรค์**ทั้งในฐานะทรัพยากรที่ตอบสนองการใช้ชีวิตได้หลายด้านแบบองค์รวม สร้างการอยู่ร่วมกันของคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะพึ่งพิงสัมพันธ์ (Interdependency) สร้างรายได้และอาชีพ เป็นพืชโตร่วมและพึ่งตนเองได้ เนื่องจากโตง่าย ดูแลตัวเองได้ เกื้อกูลพืชอื่น อยู่รอดเองได้ ยิ่งอายุเยอะยิ่งให้ผลผลิตสูงแบบต่อเนื่อง และสร้างความสมดุลในระบบนิเวศ การจัดการหมากที่เกิดขึ้นในปัจจุบันสะท้อนให้เห็น**ศักยภาพของคนตำบลบางสวรรค์ในการจัดการหมาก**ที่ยังคงสามารถรักษาหมากไว้ในพื้นที่ คนในชุมชนมีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับหมากมายาวนาน มีการเห็นคุณค่าของหมากกับชีวิตผ่านการนำมาใช้ประโยชน์ มีการจัดการความรู้เรื่องหมากในตำบลบางสวรรค์โดยเฉพาะด้านพิธีกรรมความเชื่อ คนในชุมชนสามารถใช้หมากตอบสนองความต้องการได้ในสภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลง ยังมีการใช้ประโยชน์ในหลายช่วงวัย เป็นการจัดการเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงกับหลาย ๆ ด้านในชีวิตและเป็นการจัดการแบบยืดหยุ่นและปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามความเหมาะสม อีกทั้งมีรูปธรรมของการจัดการในพื้นที่โดยเฉพาะการเกษตร พิธีกรรม การกิน และสิ่งของเครื่องใช้ รวมถึงยังเป็นการจัดการที่อยู่บนฐานของความพอเพียงภายใต้ศักยภาพคนในตำบล ขณะเดียวกัน**ตำบลบางสวรรค์ยังมีศักยภาพอีกมากในการจัดการหมากบนฐานชุมชน** ทั้งองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนที่สามารถบูรณาการ ต่อยอด เชื่อมโยงกับเรื่องหมาก เช่น งานช่างไม้ งานประดิษฐ์/งานสร้างสรรค์/งานฝีมือ การรักษาโรค ศิลปะ เกษตรและอาหาร เป็นต้น มีผู้รู้เรื่องหมากจำนวนมากที่ยังไม่ได้ใช้ความรู้ในปัจจุบัน การใช้ประโยชน์จากต้นหมากยังไม่เต็มศักยภาพ มีหน่วยงานที่มีศักยภาพและพร้อมที่จะหนุนเสริมทั้งสถาบันการศึกษา โรงเรียนและท้องถิ่น มีกลุ่มคนที่มีความพร้อม เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ผู้สูงอายุ เยาวชน และผู้นำชุมชน รวมถึงการมีเครือข่ายของตำบล

ผู้วิจัยได้ศึกษาและปรับใช้แนวคิดการพัฒนาของโครงการสวนพระองค์สวนจิตรลดา แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมมาเป็นฐานในการพัฒนาการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องหมาก

ผ่านกิจกรรม “รู้จัก รู้สร้างสรรค์...จับแพะชนแกะ เรื่องหมาก” และกิจกรรมเรียนรู้ “หมากกับวิถีภูมิปัญญาความเชื่อ” เพื่อทดลองประยุกต์ สร้างสรรค์รูปแบบการจัดการด้านการเรียนรู้เรื่องหมากร่วมกับชุมชน พบว่า หมากสามารถประยุกต์ใช้ในงานศิลปะได้ดีในกลุ่มเด็กเยาวชน เช่น การวาดภาพบนกาบหมาก การทำของที่ระลึก เป็นต้น ส่วนการสร้างสรรค์ชิ้นงานจากกาบหมาก สามารถทำได้บนฐานความรู้ของผู้รู้ในตำบลผสมผสานกับความรู้ด้านงานศิลปะซึ่งเป็นความรู้สมัยใหม่ ผู้รู้เรื่องหมากในชุมชนมีศักยภาพในการสร้างการเรียนรู้ ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการ เพียงแต่ขาดการหนุนเสริม ผลักดันสนับสนุนให้เกิดการขับเคลื่อน การดำเนินกิจกรรมบนฐานการประยุกต์ การสร้างสรรค์ และการสร้างการเรียนรู้เป็นการสร้างคุณค่า ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าทั้งคนและหมาก ซึ่งองค์ความรู้ ศักยภาพของคนในชุมชนเกี่ยวกับหมากนั้นมีอยู่ สามารถจัดการสืบทอดบนฐานการเรียนรู้ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชนในแบบเรียบง่ายได้ กระบวนการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองบนฐานของความสุขเกี่ยวกับหมากที่ชุมชนสามารถสร้างขึ้นได้ ลำดับต่อมาผู้วิจัยได้สร้างกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในการหารูปแบบการจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตผ่านการจัดเวที “คืนข้อมูลและคืนหารูปแบบการจัดการหมากสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต” การสัมภาษณ์พูดคุยกับคนในตำบลทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการร่วมกับข้อมูลเดิมจากเวทีสืบสาวบอกเล่า เรื่องราว “หมาก” บางสวรรค์ ทำให้เห็นทัศนคติของคนตำบลบางสวรรค์ต่อการจัดการหมากสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต คือ ควรมีการอนุรักษ์วิถีหมากที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ควรมีการสืบทอดองค์ความรู้เรื่องหมากในครอบครัว ชุมชน ตำบล และสถานศึกษา ควรมีการประยุกต์การใช้หมากให้เหมาะสมกับช่วงสมัยในหลาย ๆ ด้านบนฐานภูมิปัญญาของชุมชน ควรมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนและตำบลเรื่องหมากโดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน ควรมีหน่วยงานเข้ามาศึกษาพัฒนา ต่อยอดอย่างจริงจัง หน่วยงานรัฐและท้องถิ่น ควรเข้ามาหนุนเสริมอย่างเหมาะสม ทั้งหมดนี้นำมาสู่การสร้างรูปแบบการจัดการร่วมกันกับคนในตำบลผ่านเวทีคืนข้อมูลและคืนหารูปแบบการจัดการหมากสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต โดยพัฒนารูปแบบการจัดการบนฐานแนวคิดการพัฒนาของโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาเป็นหลักซึ่งเน้นการจัดการ 2 ลักษณะสำคัญ คือ 1) การทดลองและปฏิบัติจริงเพื่อให้เห็นผลบนหลักคิดแบบพอเพียง พัฒนาคอนภาพชีวิต และพึ่งตนเองได้ และ 2) การสาธิตและสร้างการเรียนรู้แก่ผู้ที่สนใจในลักษณะพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตและพบว่าการจัดการหมากในตำบลบางสวรรค์สามารถดำเนินได้ ภายใต้ 6 องค์ประกอบ ดังนี้

1) รูปแบบการจัดการ การจัดการหมากที่นำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตสามารถดำเนินการได้ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบแรก การจัดการบนฐานชีวิตแบบองค์รวม/บูรณาการ/วัฒนธรรมหมาก ภายใต้การรักษา สืบทอด ต่อยอด ประยุกต์ สร้างสรรค์ พื้นฟู ทุกมิติให้เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งดำเนินการได้ 3 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัว เป็นการจัดการบนฐานของวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ อาทิ การรักษาต้นหมากทั้งในพื้นที่บ้านและพื้นที่สวน สืบทอดการใช้ประโยชน์จากต้นหมากในลักษณะเขตแดน สวนพ่อเฒ่า (สวนผสม/สวนผสมผสาน) เป็นต้น 2) ระดับชุมชน เป็นการหนุนเสริมการใช้ประโยชน์ต้นจากหมากในด้านการเกษตร เขตบ้าน ไม้ใช้สอย เฟอร์นิเจอร์จากไม้หมาก การใช้ประโยชน์จากกาบหมากทำสิ่งของเครื่องใช้ ได้แก่ กระดาษวาดภาพ กระดาษสา พวงกุญแจ ของตกแต่งบ้าน เป็นต้น การกำหนดนโยบายศึกษา เรียนรู้ พัฒนา ต่อยอดความรู้เรื่องหมากและการใช้ประโยชน์จากหมาก การยกย่องผู้รู้เรื่องหมากเป็นผู้รู้ของชุมชน การส่งเสริมให้หมากเป็นไม้ในชุมชน ปลูกในสถานศึกษา วัด และพื้นที่สาธารณะของชุมชน การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมากร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การแปรรูปเป็นอาหารกินเล่น (เมี่ยง ของทอด) การทำน้ำหอมจากดอกหมาก การทำถ่านจากไม้หมาก อาหารคนจากยอดหมาก อาหารสัตว์จากใบหมาก สรรพคุณทางยาของราก/ลูกหมาก รวมทั้งส่งเสริมและรณรงค์ให้งานสร้างสรรค์เกี่ยวกับหมากเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่น ของที่ระลึกหรืองานสร้างสรรค์จากกาบหมาก ไม้หมาก เป็นต้น และส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มวัฒนธรรมหมากให้ขับเคลื่อนอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็น ด้านการขยายพันธุ์หมาก การประยุกต์สร้างสรรค์กาบหมาก ไม้หมาก การจัดการเกษตร เป็นต้น รวมทั้งการรักษา สืบทอดการใช้ในพิธีกรรมให้คงอยู่ และการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับหมาก 3) ระดับตำบล สามารถดำเนินการเช่นเดียวกับระดับชุมชน และเชื่อมโยงภายในตำบล ทั้งในมิติทางด้านเศรษฐกิจ การรวบรวมองค์ความรู้และการพัฒนาต่อยอดสร้างสรรค์จากหมาก รวมถึงเชื่อมเครือข่ายหนุนเสริมการจัดการกับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น ด้านการเกษตร ด้านอาชีพ การพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ของชุมชน การหนุนเสริมให้เป็นสหกรณ์หมาก รวมถึงการสร้างนโยบายและกติการ่วมกัน เป็นต้น

รูปแบบที่สอง คือ แหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมหมากในฐานแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต สามารถดำเนินการได้ 2 ลักษณะ คือ 1) แหล่งเรียนรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านชีวิตจริง ซึ่งจะชัดเจนในระดับครอบครัว ที่จะเห็นวิถีความสัมพันธ์ของคนกับหมากผ่านการดำเนินวิถีชีวิตและ

การใช้ประโยชน์จากหมาก โดยเสริมด้วยนิทรรศการ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับหมาก เป็นมุมหนึ่งของการเรียนรู้ภายในพื้นที่บ้าน และ 2) การสร้างพิพิธภัณฑ์หมากตำบลบางสวรรค์ ที่จัดเก็บรวบรวมความรู้เรื่องหมาก วัตถุสิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับหมาก งานประดิษฐ์ งานสร้างสรรค์ งานช่าง งานฝีมือจากหมาก รวมถึงจัดแสดงสิ่งของและจัดนิทรรศการเกี่ยวกับหมาก

2) **กระบวนการจัดการ** สามารถดำเนินการได้ภายใต้กระบวนการเดิมด้วยการปฏิบัติจริง ใช้จริง สร้างประโยชน์และสร้างการเรียนรู้ ผ่านการใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมของชุมชน และความรู้ใหม่จากภายนอกอย่างเหมาะสม ภายใต้การอยู่ร่วม สมดุล เกื้อกูล และพึ่งพิงอิงอาศัยกันในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติภายใต้กระบวนการเดิมที่มี ได้แก่ การส่งต่อ/สืบทอดวิถีคิดจากบรรพบุรุษ การให้คุณค่า การใช้ประโยชน์ตามสมัยและความรู้ที่มีในรูปแบบการเรียนรู้ การอนุรักษ์ การผลิตซ้ำ และการจัดการความรู้ การจัดการด้านเศรษฐกิจ การประยุกต์และสร้างสรรค์ การรวมกลุ่ม การเชื่อมโยงกับภายนอก โดยเพิ่มเติมในด้านการศึกษาวิชาชีพ การสร้างและใช้กติการ่วมกัน

3) **มิติในการจัดการ** สามารถดำเนินการได้ภายใต้ฐานคิดเชิงบูรณาการที่อยู่บนฐานความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับมิติต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ได้แก่ ด้านอาหาร ด้านสุขภาพ ด้านที่อยู่อาศัย ด้านการเรียนรู้ ด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ด้านสิ่งประดิษฐ์ และงานสร้างสรรค์ ด้านศิลปะ ด้านพิธีกรรมประเพณี ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และด้านเศรษฐกิจ

4) **หลักการในการจัดการ** กิจกรรมการพัฒนาสามารถดำเนินการภายใต้หลักการที่เน้นให้เกิดประโยชน์เชิงปัจเจกและประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ การอยู่ร่วม การเกื้อกูล การสร้างความสมดุล การจัดการบนฐานทรัพยากรชุมชน การเคารพความหลากหลาย ความเรียบง่าย การพึ่งตนเอง กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการมีส่วนร่วม การบูรณาการและการสร้างความสุขแบบพอเพียง

5) **กลุ่มคนและองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง** ได้แก่ ผู้รู้เรื่องหมาก คนในตำบลที่สนใจเรื่องหมาก อาทิ ผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เยาวชน เป็นต้น สถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียน ศูนย์การศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยตำบล (กศน.) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานของรัฐ

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ด้านการเกษตร วัฒนธรรม การพัฒนา สุขภาพ เศรษฐกิจ และงานฝีมือ พ่อค้า องค์กรธุรกิจที่สามารถร่วมกันจัดการหมากให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน ตำบลและประโยชน์ร่วมกันได้

6) **พื้นที่ในการจัดการ** สามารถดำเนินการได้ทุกพื้นที่ในตำบล ทั้งในพื้นที่บ้านพื้นที่สวน พื้นที่ทำกิน สถานที่ราชการ วัด โรงเรียน และพื้นที่กลางของชุมชน/ตำบล

ภายใต้องค์ประกอบเหล่านี้ สามารถดำเนินการสร้างกิจกรรมได้บนฐานคิด “การพึ่งตนเอง” และ “การจัดการอย่างบูรณาการแบบพอเพียง” ในลักษณะของ “การสืบทอดอย่างง่ายใช้ใจขับเคลื่อน ทำให้ได้หลายมิติ และต่อยอดสร้างเพิ่ม” ใน 3 ช่วงเวลาอย่างเชื่อมโยงไปด้วยกัน โดยทั้ง 3 ช่วงเป็นการทำเพิ่มเติมและไม่ทิ้งอดีตที่ผ่านมา ด้วยการรักษา ต่อยอด พัฒนา สร้างสรรค์ให้สมสมัยควบคู่กันไป คือ

(1) กิจกรรมในช่วงของ “การสืบทอดอย่างง่ายสร้างใจขับเคลื่อน” คือ “การรักษา อนุรักษ์ สืบทอด” เพื่อให้วัฒนธรรมหมากดำรงอยู่ เป็นการอนุรักษ์สืบทอดวัฒนธรรมหมากที่มีอยู่ในตำบลให้ดำรงต่อไปบนความเหมาะสมกับสภาพของตำบล การประยุกต์ – สร้างสรรค์การใช้ประโยชน์บนฐานความรู้ชุมชนที่ทำได้ ร่วมกับการสร้างค่านิยมและให้เห็นคุณค่าความสำคัญมีต่อวิถีชีวิตและชุมชน การหนุนเสริมหรือรองรับให้หมากอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน บนความ “ง่าย” และ “ตั้งใจ” บนฐานศักยภาพของชุมชนและการหนุนเสริมที่เหมาะสมของผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการปูทางให้เห็นว่าหมากยังใช้ประโยชน์ได้ โดยสามารถดำเนินการได้ในช่วง 2 ปีแรก

(2) กิจกรรมในช่วงของ “การทำให้ได้หลายมิติ” คือ การสร้างการ “รู้จัก เข้าใจ เข้าถึง สร้างคุณค่า พัฒนา” ให้ชัดเจน โดยสร้างการศึกษาเรียนรู้วิจัยเชิงลึกในเรื่องราวทั้งหมดเกี่ยวกับหมากให้มีความชัดเจนบนฐานการปฏิบัติจริงอย่างบูรณาการ การศึกษา ทดลอง และพัฒนาการนำหมากมาใช้ประโยชน์ในทุกด้าน โดยเริ่มจากการเรียนรู้จากสิ่งที่มีมายาวนาน คือ การใช้หมากในด้านความเชื่อและการเกษตร แล้วค่อยศึกษาด้านอื่น ๆ ผ่านการศึกษาการเรียนรู้องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการ สามารถทำได้ภายใต้การดำเนินการของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษาท้องถิ่น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านการเกษตร ด้านวัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชน รวมถึงหนุนเสริมหรือรองรับให้หมากอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยสามารถดำเนินการได้ในช่วง 3 - 4 ปีถัดมา

(3) กิจกรรมในช่วงของ “การต่อยอดสร้างเพิ่ม” คือ การสร้างความ “ใหม่” เกี่ยวกับการนำหมากมาใช้ประโยชน์บนฐาน “การจัดการความรู้เก่า – ใหม่” ภายใต้ “การต่อยอดสร้างสรรค์ ประยุกต์ รวมถึงฟื้นฟู และส่งเสริม” ให้กิจกรรมเกี่ยวหมากดำเนินอยู่อย่างเหมาะสมกับสภาพและบริบทของชุมชน การนำหมากมาสร้างประโยชน์ที่ซับซ้อนขึ้นบนฐานการบูรณาการทั้งความรู้และความร่วมมือด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ด้วยความเหมาะสมกับศักยภาพของตำบล เพื่อให้อยู่ต่อไปได้ สร้างนวัตกรรมได้ บนศักยภาพตำบลที่พัฒนาได้ และขยายการสร้างประโยชน์ให้กับกลุ่มคนอื่น ๆ ที่สนใจ ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานบางสวรรค์ หลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับหมาก เป็นต้น โดยสามารถดำเนินการได้ในช่วง 5 - 6 ปีถัดมา

บทส่งท้าย

“...ความเจริญก้าวหน้าที่เป็นไปอย่างรวดเร็วในทุก ๆ ด้าน มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของคน และสภาพแวดล้อมของชุมชน เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนที่ยังคงรักษาวีถีชีวิตตามแบบอย่างที่มีมาแต่เดิม ในปัจจุบันแทบไม่มีเหลือให้เห็นรุ่นหลังได้ซึมซับความงามของวัฒนธรรมที่ตกทอดมาแต่อดีต ชุมชนเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีของคำว่าความพอเพียง คนในชุมชนพึ่งพาอาศัยกันได้ และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีขนบประเพณีอันดีงาม ภูมิปัญญาชาญฉลาด ชุมชนลักษณะนี้มีคุณค่าทางวัฒนธรรมและจิตใจ เป็นประโยชน์ด้านการศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ ปัจจุบันมีให้เห็นเพียงไม่กี่แห่ง หากไม่ช่วยกันอนุรักษ์ไว้ก็จะสูญสลายไปอย่างน่าเสียดาย...”

พระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในพิธีเปิดการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม หัวข้อแนวทางการอนุรักษ์เชิงบูรณาการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 (Office of Royal Initiative Project and Special Affairs Group, Royal Forest Department: online) สะท้อนชัดเจนว่าวัฒนธรรมของชุมชนมีความสำคัญยิ่ง ชุมชนใดที่รักษาวัฒนธรรมไว้ได้ท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าที่สร้างการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตไปตามความทันสมัยถือว่า

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

เป็นชุมชนที่มีคุณค่า การรักษาความเป็นชุมชนที่อยู่บนฐานของการพึ่งตนเอง พึ่งพิงอิงอาศัยกัน การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจ และการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่สร้างประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ถือเป็น การรักษาความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” ดังที่ Sayan Praichanjit (2007: 8) อธิบายว่า “วัฒนธรรม คือ ระบบความสัมพันธ์และกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้อยู่ในสภาวะสมดุล เอื้อเพื่อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกัน ให้เจริญอย่างต่อเนื่องยาวนาน” และที่ Aekawit Na Talang (Phornsak Phromkeaw (Ed.), 1991: 76) กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อปฏิบัติ ศิลปะ หัตถกรรม และเป็นอะไรอีกหลายอย่างที่บ่งบอกถึงชีวิตและสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นมรดกตกทอดมาช้านาน และในส่วนที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งข้างต้นถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นพลังสำคัญในการอยู่รอดและขับเคลื่อนชุมชน สังคม ดังที่ Prawase Wasi (1998: 9 – 12) ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นพลังแห่งการพัฒนา เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นความรู้อย่างบูรณาการ เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ทุกด้าน เกี่ยวข้องกับสังคมและสิ่งแวดล้อม มีมิติทางจิตใจและจิตวิญญาณ ให้สุนทรียรสแห่งความงามและความไพเราะจาก ความสร้างสรรค์ของมนุษย์ และเกี่ยวข้องกับคุณค่าอันสูงส่งซึ่งทางจิตวิญญาณ นำมาซึ่งความสุขทางจิตวิญญาณ (spiritual happiness) และเป็นรากฐานของสังคมแต่ละสังคม

วัฒนธรรมหนึ่งของสังคมไทยที่สืบทอดมาจากอดีตคือวิธีการปลูกหมากและการใช้หมากในการดำรงชีวิต จากข้อมูลของ Industrial Perennial Plant Group, Horticulture Promotion Division, Department of Agriculture Extension, (n.d. : 6) ที่จัดทำหนังสือเรื่องการปลูกหมากเพื่อการค้าระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ปี พ.ศ. 2542 หมากปลูกมากที่สุดใภูมิภาคใต้ ซึ่งแม้ว่าจะจะเป็นข้อมูลกว่าสิบปีแต่ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าหมากอยู่คู่กับสังคมภาคใต้มายาวนาน มีความโดดเด่น เข้มข้น โดยเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ในลักษณะที่ซบคู่บ้านพืชสวนสมรม และพืชสารพัดประโยชน์ จากงานวิจัยของ Chattip Natsupa and Pornpilai Lertvicha. (1998: 142 - 155) ที่ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ของประเทศไทยในมิติการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจระบุชัดเจนว่า หมากเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตคนได้ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ดั้งเดิมและพื้นที่ใหม่ที่ย้ายไปอยู่อาศัย วิถีชีวิตของคนได้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับหมากและยังคงปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมาโดยศึกษาผ่านหมู่บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา

จังหวัดนครศรีธรรมราชว่าเกี่ยวข้องกับผูกพันกับหมากทั้งทางด้านการเกษตรที่ปลูกผสมผสานกับพืชชนิดอื่นกว่า 10 ชนิด ปลูกคละกันไปตามแบบดั้งเดิมที่เรียกว่า “ป่าหมากป่าพลูป่ามังคุด” รวมถึงด้านเศรษฐกิจที่ค้าขายหมากสดและหมากแห้ง และงานวิจัยของ Aramrat Duangchana (1999: Abstract, 126 - 127) เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ : กรณีสวนสมรมในพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ชุมพร และระนอง พบว่า หมากเป็นหนึ่งในพืชที่ปลูกในสวนสมรมปะปนกับพืชชนิดอื่นเพื่อการใช้ประโยชน์ทั้งด้านอาหารการกิน ยาสมุนไพรที่อยู่อาศัย และปลูกเป็นไม้ประดับเพื่อความบันเทิงใจ

ตำบลบางสวรรค์เป็นตำบลหนึ่งของพื้นที่ภาคใต้ ในอำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่มีหมากอยู่ในพื้นที่มาช้านาน โดยเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตคนในตำบลจนเป็นวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยที่คนตำบลบางสวรรค์สามารถใช้หมาก ตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิตได้อย่างบูรณาการ เปลี่ยนแปลงมากน้อยไปตามกาลเวลาและสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปซึ่งลดน้อยลงในปัจจุบัน สิ่งหนึ่งที่คงอยู่อย่างเหนียวแน่น คือการใช้หมากในพิธีกรรม การที่คนตำบลบางสวรรค์สามารถใช้หมากสร้างประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตทั้งด้านที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ อาหารการกิน โครงสร้างบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้าง เครื่องเช่นไหไว้ในพิธีกรรม ลินค้า เป็นต้น และด้านที่เป็นนามธรรม ได้แก่ สื่อแสดงมิตรภาพผ่านการกิน สื่อแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม ประเพณี เป็นต้น ซึ่งมีทั้งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและการสร้างสรรค์ตามสมัยผ่านการให้คุณค่า ทั้งด้านจิตใจ ด้านการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ด้านเศรษฐกิจ ด้านสุนทรียะ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นว่า “หมากมีฐานะเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมหนึ่งของตำบล” ที่มีอยู่และถูกใช้เพื่อสร้างประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับที่ Sayan Praichanjit (2007: 13 - 14) กล่าวเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมไว้ว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดของมนุษย์ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้และที่เป็นความหมายที่ไม่สามารถจับต้องหรือสัมผัสทางกายภาพได้ ซึ่งสามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ ประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีตและสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์คิดแปลงขึ้นมาใหม่เพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ของชุมชนและสังคม ขณะเดียวกัน “หมากมีคุณสมบัติเป็นพืชร่วมสมัย” กล่าวคือ สามารถสร้างประโยชน์ได้ทั้งในแบบเดิมที่มีมาและในแบบใหม่ที่สามารถนำมาใช้เพื่อสร้างการอยู่รอดในการดำรงชีวิตซึ่งปัจจุบันชัดเจนมากเรื่องเศรษฐกิจ ด้านการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์ อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ดำเนินการโดยคนในชุมชนเป็นหลัก เป็นการสืบทอดจากบรรพบุรุษและส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตเพื่อตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ ซึ่งกระจายทั่วทั้งตำบล ปัจจุบันชัดเจนมากทางด้านเศรษฐกิจและพิธีกรรม การจัดการใช้ประโยชน์จากหมากสะท้อนให้เห็นถึงคุณูปการของหมากและศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตนเองที่ยังคงปรากฏอยู่ การจัดการหมากที่เกิดขึ้นทำให้พบว่าหมาก คือ พืชแห่งมิตรภาพที่เติบโตและอยู่บนฐานคิดแห่งการใช้ประโยชน์แบบเกื้อกูลกันและเป็นสื่อสร้างสัมพันธ์กับสิ่งอื่น อีกทั้งหมากยังสามารถสร้างคุณภาพชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อมที่อยู่บนฐานความเป็นวัฒนธรรม และที่สำคัญ คือ หมากถูกผูกโยงไว้กับพิธีกรรมและความเชื่อซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้หมากยังคงอยู่ได้เรื่อยมา แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือคนตำบลบางสวรรค์ “เห็นคุณค่าแต่ยังไม่ได้สร้างคุณค่าเพิ่ม” ตามสภาพกาลเท่าใดนัก ขณะเดียวกันการจัดการยังขาดการบูรณาการเชื่อมโยงกับด้านอื่นให้สมสมัยซึ่งส่งผลให้บทบาทของหมากในด้านอื่น ๆ ลดลง

การวิจัยครั้งนี้นำหลักคิด หลักการและวิธีการของแนวคิดสำคัญมาพัฒนาเป็นแนวทางความคิดและการดำเนินการวิจัยภายใต้การสร้างกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมอย่างบูรณาการบนฐานการพึ่งตนเอง โดยมองว่าหมากเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีคุณูปการสามารถสร้างคุณค่า พัฒนาศักยภาพ และเป็น “เครื่องมือ” (Means) ทางการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อสร้างคุณประโยชน์แก่ชุมชนได้ การจัดการหมากอย่างเหมาะสมสามารถที่จะสร้าง “การอยู่ได้” ของหมาก และ “การอยู่ร่วม” ระหว่างคนกับหมาก คนกับธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การวางแผนคิดและวิธีการวิจัยจึงพัฒนากิจกรรมให้อยู่บนฐานของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง และการจัดการแบบบูรณาการ เพื่อสร้างทั้งกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเรื่องหมาก และการจัดการหมากที่จะเกิดประโยชน์ในด้านคุณภาพชีวิต กระบวนการวิจัยที่เกิดขึ้นจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้

ทบทวน เปิดความคิด มุมมอง ทดลอง ประยุกต์ สร้างสรรค์ เพื่อสร้างให้เกิดการเห็นคุณค่า คุณประโยชน์ ความสำคัญ ของหมากและผู้รู้เรื่องหมากร่วมกันของคนในตำบลผ่าน การดำเนินกิจกรรมวิจัยแบบเปิดกว้างให้ทั้งผู้รู้เรื่องหมาก ผู้ที่สนใจ ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้าน แม่บ้าน เด็ก เยาวชน ผู้นำ โรงเรียน และคนทุกช่วงวัย เข้ามาร่วมในลักษณะ “ร่วมคิด ร่วมทำ ตามกาลเวลาและสภาพพื้นที่” แต่ “เห็นคุณค่า” และ “ปรับเปลี่ยนได้” ตามความเหมาะสม ด้วยการพูดคุยทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การจัดเวที รวมทั้งการจัดกิจกรรม ได้แก่ การทำแผนที่วัฒนธรรมหมากของหมู่บ้านและ ตำบล การทำชุดข้อมูลเรื่องหมากตำบลบางสวรรค์ กิจกรรม “รู้จัก รู้สร้างสรรค์ ...จับแพะชนแกะ เรื่องหมาก” กิจกรรมเรียนรู้ “หมากกับวิถีภูมิปัญญาความเชื่อ” กิจกรรม “หมากกับการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้” ชุดข้อมูลภาพงานสร้างสรรค์กาบหมาก และร่วมกันค้นหารูปแบบการจัดการหมากสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต ภายใต้หลักคิดที่ว่า “อยู่ต่อ อยู่ดี อยู่ร่วม มีคุณประโยชน์” ที่จัดการแบบ “บูรณาการ” บนฐาน “การพึ่งตนเอง” ของชุมชนซึ่งเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย โดยผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดและรูปแบบ การดำเนินงานของโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาและนำมาแลกเปลี่ยน – คิดร่วมกับ ชุมชน ทำให้เห็นว่าหมากสามารถเป็นเครื่องมือในการสร้างประโยชน์แก่ชุมชนได้ ภายใต้รูปแบบการจัดการ 2 ลักษณะ คือ 1) รูปแบบการจัดการบนฐานชีวิตแบบองค์รวม/ บูรณาการ/วัฒนธรรมหมาก ภายใต้การรักษา สืบทอด ต่อยอด ประยุกต์ สร้างสรรค์ ฟันฟู ทุกมิติให้เหมาะสมกับยุคสมัย และ 2) รูปแบบแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมหมากในฐานะ แหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต ที่ต้นตำบลบางสวรรค์เห็นคุณค่า อนุรักษ์ พัฒนา ปฏิบัติจริง บนฐานของ “ความพอเพียง” และ “พึ่งตนเองได้” ซึ่งเป็นการทำให้หมากสามารถสร้างคุณค่าได้ หลากหลายด้านและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตอันเป็นเรื่องหนึ่งของการสร้างคุณภาพชีวิตทั้งกับ คนในปัจจุบันและอนาคตได้บนฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังที่ Phra Dhammapitaka (P. A. Payutto) (2006: 66 – 79) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่บูรณาการ (Integrate) คือ ทำให้เป็นองค์รวม (Holistic) ที่องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้อง มาประสานกันครบองค์อย่างมีดุลยภาพ (Balanced) อันเป็นการทำให้กิจกรรมของมนุษย์ สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ ซึ่งวิธีการหนึ่งก็คือ การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์

อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

อย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ อีกทั้งผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนสร้างพื้นที่เรียนรู้นาร่องด้านวัฒนธรรมหมากในลักษณะการจัดนิทรรศการหมากจำนวน 5 แห่ง เพื่อเป็นการนาร่องและสร้างประโยชน์ในเชิงตัวอย่างรูปธรรมด้านการเรียนรู้เรื่องหมากในตำบลบางสวรรค์ และเป็นฐานในการพัฒนาต่อยอดต่อไปในอนาคต ได้แก่ ศาลาหมู่บ้าน บ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) โรงเรียนบ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) บ้านนายวัน ภัคดี บ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) บ้านนายทวี ภัคดี บ้านห้วยแห้ง (หมู่ที่ 11) และบ้านนายเยื่อน ทวีแก้ว บ้านเกาะน้อย (หมู่ที่ 1)

ผู้วิจัยเชื่อว่าหากสามารถดำเนินการจัดการอย่างเข้าใจ เห็นคุณค่า ต่อยอดประยุกต์ สร้างสรรค์ บนฐานศักยภาพ ความสามารถของทั้งทรัพยากร คนในชุมชน และการหนุนเสริมที่เหมาะสมภายใต้เป้าหมาย “ประโยชน์ร่วม” ให้ “อยู่ได้และอยู่รอดร่วมกัน” นั้น “หมาก” จะเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมหนึ่งที่มีคุณูปการที่ชุมชนสามารถจะสร้างการจัดการให้เป็น “เครื่องมือ” (Means) สำคัญในการขับเคลื่อนทางการพัฒนาชุมชนและการจัดการทางวัฒนธรรมเพื่อหนุนเสริมการดำรงอยู่ร่วมกันทั้งหมาก คน ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ และความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ภายใต้การพัฒนามาบนฐานทรัพยากรของชุมชนที่มีเป็นการจัดการตนเองอย่างบูรณาการของชุมชน เป็นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมและสร้างภาวะการพึ่งตนเองได้ของชุมชนต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้รู้เรื่องหมาก คนตำบลบางสวรรค์ โรงเรียนบ้านห้วยแห้ง เทศบาลตำบลบางสวรรค์ องค์การบริหารส่วนตำบลบางสวรรค์ที่ให้ความกรุณาไว้วางใจ เชื่อใจ พร้อมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัยเป็นอย่างดี รวมถึงผู้เป็นที่รักและเคารพอย่างสูงทุกท่านที่ล้วนมีคุณูปการสำคัญ เข้าใจช่วยเหลือ และให้กำลังใจเรื่อยมา ขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาให้คำชี้แนะ แนวทางในการศึกษาวิจัย และขอบพระคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานีที่เปิดโอกาสและสนับสนุนทุนวิจัย ผู้วิจัยขออน้อมระลึกถึงและกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

References

- Agricultural Product Promotion and Management Office. (n.d.). *Betel Nut*. [Online]. Retrieved from <http://www.doae.go.th/library/htmV/detail/futureofac/inde.htm> [2017, march 15]. (In Thai)
- Ammorn Phanthaniya. (2001). *Betel Culture of Villagers in Sathing Phra peninsula Songkhla province*. Master of Arts Program in Thai Studies. Songkhla: Thaksin University. (In Thai)
- Anan Ganjanapan. (2006). *Economic Culture in Economy without Culture*. Bangkok: Kobfai Publishing Project. (In Thai)
- Aramrat Duangchana. (1999). *Southern People Intellect: Case Study of Somrom Garden*. Suratthani Rajabhat: Suratthani Rajabhat University. (In Thai)
- Chattip Natsupa. (1997). *Thai Culture and Social Change Process* (4th ed.). Bangkok: Chulalongkorn University Printing House. (In Thai)
- Chattip Natsupa and Pornpilai Lertvicha. (1998). *Thai Village Culture* (2nd ed.). Bangkok: Sangsanbooks. (In Thai)
- Industrial Perennial Plant Group, Horticulture Promotion Division, Department of Agriculture Extension. (n.d.). *Academic Paper on Commercial Betel Nut Growing*. Bangkok: Department of Agriculture Extension. (In Thai)
- Kongsakol Kawinraweekeu. (2002). *Constructing the body of Thai citizens during the Phibun regime of 1938-1944*. Master of Arts Program in Sociology and Anthropology (Anthropology). Bangkok: Thammasat University. (In Thai)
- Library, Sukhothai Thammathirat Open University. (n.d.). *Betel Nut*. [Online]. Retrieved from https://library.stou.ac.th/odi/mak/page_1.html [2017, march 15]. (In Thai)
- Phornsak Phromkeaw. (Ed.). (1991). *Native Locality and Southern Region*. Bangkok: Amarin printing group. (In Thai)

วัฒนธรรมหมากและการจัดการหมากของตำบลบางสวรรค์
อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

- Phra Dhammapitaka (P. A. Payutto). (2006). *Sustainable Development* (10th ed.). Bangkok: Komolkeemthong Foundation. (In Thai)
- Prawase Wasi. (1998). Cultural Investment. *In Vision of Cultural Experts*. (p. 45-55). Bangkok: Kansatsana Printing House. (In Thai)
- Provincial Information Office, Ramkhamhaeng University Sukhothai Campus in Honour of His Majesty the King. (n.d.). *Betel Nut*. [Online]. Retrieved form <http://www.info.ru.ac.th/province/Sukhotai/srjsd11-4.htm> [2017, March 15]. (In Thai)
- Royal Forest Department, Office of Royal Initiative Project and Special Affairs Group. (n.d.). *Princess Maha Chakri Sirindhorn giving royal speech on intellect and cultural resources*. [Online]. Retrieved form https://www.forest.go.th/orip/index.php?option=com_content&view=article&id=560&Itemid=505&lang=th. [2017, May 10]. (In Thai)
- Themjit Phungsomjot. (2001). *"Betel Nut" in Thai Culture and Word*. 30 Thai Khadi Research Institute. Thammasat University. Bangkok: Charoen Pokphand Group. (In Thai)
- Thep Detsuwan. (2013). Betel Vine Culture. *Nakhon Si Thammarat Journal*. 43(2), 28 - 48. (In Thai)
- Sayan Praichanjit. (2007). *Archaeological resources management in community development work* (3rd ed.). Bangkok: Saksopha Printing. (In Thai)
- Srisak Wanliphodom. (2011). *Social-Thai Culture Development*. Bangkok: Ancient City. (In Thai)
- Wutthichai kakkeaw. (2015, November-December). *Betel Nut...Key Plant in Thai Culture*. Kasikorn Newspaper. 88(6), 46 - 49. (In Thai)

Interviews

Mrs. Luan Tawikeaw (Interviewee) Jeerawan Srinoosud and Vanisa Tikam (Interviewer). at Ban Koh Noi, Moo 1, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 3rd December 2015.

- Mrs. Surin Pakdi (Interviewee) Jeerawan Srinoosud and Vanisa Tikam (Interviewer). at Ban Huay Haeng, Moo 11, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 3rd December 2015.
- Mr. Thawee Pakdi (Interviewee) Jeerawan Srinoosud and Vanisa Tikam (Interviewer). at Ban Huay Haeng, Moo 11, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 9th July 2016.
- Mr. Wan Pakdi (Interviewee) Jeerawan Srinoosud and Vanisa Tikam (Interviewer). at Ban Huay Haeng, Moo 11, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 9th September 2016.
- Mr. Yueang Tawikeaw (Interviewee) Jeerawan Srinoosud and Vanisa Tikam (Interviewer). at Ban Koh Noi, Moo 1, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 8th July 2016.

Community Session

- Session on Seerching Betel Management Pattern for Improving Quality of life. Ban Huay Haeny community center, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 7th June 2017.
- Story Session on "Betel Nut" Bang Sawan. Community Session. Mrs. Ladda Anuphak's house, Ban Huay Haeng, Moo 11, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 11st September 2016.
- Story Session on "Betel Nut" Bang Sawan. Community Session. Mrs. ThongPhad Theibthong's house, Ban Huay Haeng, Moo 11, Bang Sawan sub-district, Phrasaeng district, Suratthani province. On 9th September 2016.